

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

התמודדותם של גדולי ישראל עם גזירת 'הלנת המת'

לאור תעודות נדירות המתפרסמות לראשונה בתרגום ללשון הקודש
יריעה שנייה בסדרה (מהדורה תנ"כית עם תוספת ברכה מרובה)

"הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך".

זה שאמר הכתוב (ירמ' ג יט): "ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גויים ואומר אבי תקראו לי ומאחרי לא תשובי" ... ארץ שנתחמדו לה כל גדולי עולם. אברהם אומר לבני חת (ברא' כג ד): "תנו לי אחוזת קבר עמכם". ואף הקדוש ברוך הוא מחבבה לפני יצחק, שנאמר (שם כו ג): "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך". יעקב אמר (שם נ ה): "בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני". הוי, ארץ חמדה נחלת צבי. מה צבי זה שוחטין ומפשיטין אותו מעורו ואחר כך מחזירין את הבשר לעור ואין העור מחזיקו, כך ארץ ישראל לא הייתה מחזקת את פירותיה. (תנחומא לפרשתנו, סימן יז)

אחת הסוגיות הסוערות הנתונות בויכוח בין בעלי ההלכה לבעלי הרפואה, היא סוגית קביעת רגע המוות, כאשר הרפואה כיום מקילה הרבה מן ההלכה המסורה בדינו. בעבר, לפני זמן לא כביר, היו העמדות הפוכות: דווקא המתקדמים "הקפידו" בקביעת המוות יותר מן ההלכה. ביריעה זו נתמקד בפולמוס שהתלהט בארצות אשכנז, שהיה אחד הוויכוחים הראשונים שניטשו בין הרבנים לאלו שפרשו מדרך ישראל סבא והפכו הקערה על פיה – היא גזירת הלנת המת. סוגיה זו טרם נחקרה כל צרכה, ויש בה עניין רב לפרשת התבדלות הפורשים מדרך התורה והיראה מלפני כמאתיים וחמישים שנה, ואת תגובת הרבנים מאורי ישראל.

מכתבי הפולמוס עולה ההנחה הפשוטה מצד הרבנים, שהמוות באופן עקרוני נקבע עם הפסקת הנשימה. מפליא הדבר שענין כה יסודי ביהדות אינו מוזכר בצורה מפורשת ומסודרת לא בגמרא ולא בשו"ע ונושאי-כליו, אך מאז ומעולם היה מקובל בישראל לקבוע את רגע מותו של האדם בשעת הפסקת פעילות הנשימה, היינו שהניחו על חוטמו נוצה דקה, ואם אינה זזה, בידוע שהוא מת. הסוגיה המפורסמת שהיתה בסיס לכך, היא סוגיית 'מי שנפלה עליו מפולת' (יומא פה ע"א): "עד היכן הוא בודק, עד חוטמו, וי"א עד ליבו... אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה, אבל מלמעלה למטה – כיון דבדק ליה עד חוטמו – שוב אינו צריך". מבואר כאן, שלכל הדעות, העדר סימני חיים בחוטמו (מלמעלה למטה) מהווה סימן מספיק לקביעת מוות, ולכן אין צורך (ובשבת אף אסור) להמשיך לחפור עד בדיקת סימני החיים בלב, וכן נפסק בשו"ע הלכות שבת (שכט, ד). מכאן נובע לכאורה שהסימן הבלעדי הקובע מוות הוא העדר הנשימה, כנלמד בגמרא מן הפסוק 'כל אשר נשמת רוח חיים באפו'. ולכן מנהג ישראל שלאחר יציאת נשמה מניחים אצל חוטמו נוצה קלה, ואם אינה

מתנדנדת בידוע שהוא מת¹. למרות זאת, היות והגדרת מוות היא העדר פעילות לחלוטין באופן בלתי הפיך, לכן הצריכו לשהות מעט אחרי קביעת המוות "שמא נתעלף", היינו שמא המצב הוא הפיך². בענין משך השיהוי יש שקבעו רבע או שליש שעה³ ויש שקבעו מחצית שעה עד שעה⁴.

אחת הבעיות שהתעוררו בעקבות התפתחות מסויימת ברפואה, משנת ת"ק והלאה, היתה השאלה בדבר קביעות סימני המיתה הוודאים. באותה עת רבו הפרסומים בתחום הרפואה, שמטרתם היתה למנוע מן ההמון להזדקק לרפואה העממית המקובלת, וכמה חוקרים חיברו פרסומים בשאלה זו. דעת כולם היתה, שאין סימן מסויימי המיתה בגדר וודאי, לא רק אלו שהיו מקובלים על הבריות כגון הפסקת הנשימה והיעצרות הדופק, אלא גם סימנים שבידי הרופאים – והם כינו מת כזה בשם 'מת מדומה'⁵. הם ערערו על כל הסימנים הפיסיים, וכדי להימנע מפוא מקבורת אנשים בעודם בחיים המליצו הרופאים שהקבורה תידחה בכמה ימים עד שהמוות יקבע בבירור, היינו רק עם התחלת ריקבון הגופה, שאינו מתרחש אלא יומיים-שלושה לאחר שפסקו הנשימה והדופק⁶.

זה היה ממילא הנוהג הרווח בין הנוצרים, אך אצל היהודים הנהוג כמובן היה לא להלין את המת כלל. בעקבות זאת, במדינות שונות נחקק חוק שיש להלין את המת ליומיים-שלושה, כי מוטב להלין את המת ולו

¹ קו' מצבת משה, בסוף ספר חכמת אדם, הנהגת ח"ק סעיף ג; לוית המת, קורוטשין, תרי"ד, ס"י סע' כה. בספר 'דברי אמת', פראג תקמ"ט [מנהגי ח"ק של פראג; נדפס בהסכמת הנוב"י ובית דינו], חלק מנהגים, סעיף ד, כתוב ששיעור שהיית הנוצה הוא כשבע דקות. בקצור מעב"י, דיהרנפורט תקס"ו דף לא ע"א ו-תקצ"ה, דף מ ע"ב כתוב: "נוהגים להניח נוצה רכה תחת חוטמו קודם הברכה". וכעין זה בסידור 'בית יעקב', למברג תרס"ה, דף שצח ע"א. וכן רשום באוסף נדיר של מנהגי קבורה ואבלות של עיירות יהודיות ברחבי רוסיה-פולין: ח' חיות, גלייבונגען און מנהגים אין פארבינדונג מיט טויט, פילאלאגישע שריפטען, ווילנא תרפ"ח, כרך ב, עמ' 299, ומציין לנוהג ייחודי בעיר קאברין, שם בודקים ע"י דקירת מחט מתחת לציפורן. וראה שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב, ס"י קעד, תשובתו לבעל 'מנחת יצחק', ענף ב.

בכמה מספרי הדרכות לשכיב-מרע לא מופיעה אזהרה לבדיקה, וכמובן שלא מוזכרת בדיקת הנוצה. לדוגמא: צרי לנפש, הנהגות ח"ק האשכנזים בויניציה, ויניציה שע"ט; דקדוקה של נפש, ויניציה תמ"ה; בקורים 'אשר עשה ותיקן רבי חזקיה מרדכי בשאן מוירונה', ויניציה תס"ה; קרבן אהרן, מנהג פיורדא, ברונא תקי"ט; קצור מעב"י מנהג ברלין, בהסכמת האב"ד רבי דוד, ברלין תקמ"ד, וכן בקיצור מעב"י, פפד"א תקע"ה, נמצא קונטרס דיני אנינות וקבורה שכתב 'הגאון הגדול זקן ויושב בישיבה מוהר"ר מרדכי טאקלס ראב"ד ברלין'; מות וחיים ביד הלשון: מנהג ח"ק האשכנזים במנטובה, מנטובה תקמ"ז; מרפא לנפש, וויען תקנ"י; קצור מע"י, ברדיטשוב תקע"ג; קצור מעב"י, אוסטראה תקצ"ה; בספר דרך ישר, הנהגות הח"ק לר' יעקב רוקח מלוב, ליוורנו תרכ"ד.

² רמב"ם הל' אבל פ"ד ה"ה. ומעניין שדרישה זו אינה מופיעה בטושו"ע, רק הש"ך בסי' שלט ס"ק ה הוסיף אזהרה זו.

³ גשר החיים, ח"א פרק א בשם 'מנהג ירושלים'. מנהג פראג [לעיל הע' 1]: "לכל הפחות רבע שעה". בתקנות ח"ק של קהילת האנוא, לויית חן, האנוא תרמ"ח, חלק ההנהגות בגרמנית עמ' 4, כתוב שאחרי שהייה בת רבע שעה לערך בודקים עם הנוצה; וכן כתב ב'דברי אמת' עם מנהגי פראג, מהדורת וויען תר"ב, דף נח ע"ב.

⁴ רבי שלום משה גאגין, בנו של הראשלי"צ ר' חיים אברהם, ישמח לב, ירושלים תרל"ח, יו"ד ס"י ט ד"ה ואפילו בדעת מור"ם, כותב: "וכן נוהגים פה עקו"ת ירושלים ת"ו [לחכות חצי שעה] בכל המתים, ואיכא בזה חרמות ונידויים שלא ליגע בו עד חצי שעה"; ושם הוא ממליץ היות וא"א בקיאים כל כך יש לשהות עד שעה. בשנת ת"ש ערך רבי משה ברגמן ספר הנהגות עבור הח"ק של ירושלים, וקיבל עליו הסכמות מכל רבני העיר. בהגיעו להנהגה עם הגוסס הוא כותב (זיבולא בתרייתא, ירושלים תש"א, עמ' ב): "נוהגים פעה"ק להשאיר את המת במיטה בערך חצי שעה, אח"כ מניחים נוצה קלה על נחירי אפו להבחין אם מת".

⁵ הם הציגו כמה מקרים מחרידים של אנשים שהתעלפו ונחשבו למתים ונקברו בעודם בחיים, מכיוון שלא נשמעו זעקותיהם ונקישותיהם על המכסה האטום של ארון המתים. בנספח נאריך בתיאור הזוועות.

⁶ סקירה מקיפה ומעמיקה במספר הקריטריונים המשמשים קביעת רגע המוות, הן בהלכה והן ברפואה, מעשה ידי-אומן הרב ד"ר אברהם שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, ירושלים תשס"ו, כרך ו, עמ' 816-886.

כדי שמיעוט ניכר מאלה שנחשבו למתים ישוב לתחייה. התגוששות זו בין ההלכה לבין הרפואה היתה סוערת במשך כמאה שנים בעולם ההלכה היהודית, וגרמה לזעזוע בעולם היהודי. גם משום שהמשכילים הראשונים ניצלו חוק זה כדי להתנגח ברבנים ובנוהג המקובל מדור-דור ולהפוך הקערה על פיה.⁷

המאבק במדינת מקלנבורג

בכ"ז בניסן תקל"ב (30/4/1772) החליט הדוכס פרידריך ממקלנבורג (צפון גרמניה)⁸ ליישם בצו מיוחד את חוות דעתו של המזרחן פרופ' אולף גרהארד טיכסין⁹, שטען כי מנהגי הקבורה היהודית המחייבים להקדים

⁷ מאבק זה נחקר לראשונה ביסודיות ע"י ז. זילברשטיין, שדבריו הם הבסיס לפרק הנוכחי. Siegfried Silberstein, Mendelssohn und Mecklenburg, Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, (ZGJD) Berlin 2 (1930) pp. 165-166; 4, pp. 275-290; 3, pp. 233-244; 1 (1929).

מאמרים רבים ומגוונים נערכו על מאה שנות המאבק בענין הלנת מתים, במאמרי זה התבססתי רבות על מאמרו המצויץ והמעודכן של החוקר משה סמט, 'לתולדות הפולמוס על קביעת זמן המוות', החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה, ירושלים תשס"ה, עמ' 157-227.

⁸ מקלנבורג-שוורין היתה דוכסית היסטורית [משנת 1358] בצפון גרמניה לחופי הים הבלטי, ובירתה היתה העיר שוורין. הדוכס פרידריך, הוא Frederick II, Duke of Mecklenburg-Schwerin, בנו של הדוכס הראשי קריסטיאן לדוויג ממקלנבורג. עם מות האב בשנת תקט"ז ירש פרידריך את כסאו ומשל עד למותו בשנת תקמ"ה. משפחה זו היתה מהמכובדות ביותר במדינות גרמניה. פרידריך ידוע במהפכה שלו בשדה החינוך ובסדר חוקים, אימץ את מהפכת ה'תעשייה', ובלם עונשים ברוטלים שנתרו כשריד לימי הביניים, ובעיקר שהכניס את זרם הדת פייטיזם, תנועה דתית שקמה בקרב מאמיני הלותרניזם בגרמניה בשלהי המאה ה-17. ואולי זו הסיבה שרי"ע – במכתבו הראשון לרמ"ד [להלן הע' 51] - מכנהו: "השר המתחסד".

לדוויג גייגר ערך מאמר ארוך בהשתלשלות מאבק הרבנים נגד החוק, וכהקדמה למאמר הוא מתאר שפרידריך נהג באומץ רב לנקות את האוכלוסייה במדינתו מפשעים שונים, הן בין אדם לחברו והן בזלזול בחוקי המדינה; וכחלק ממבצע זה דאג גם לספק 'מת מדומה'. ראה: Ludwig Geiger, For hundred Jaren, Mitteilungen aus der Gesichte der Juden in Deutschland, 3 (1889), pp. 213-221. (להלן: גייגר).

⁹ פרופסור לשפות אוריינטליות וגם הבראיסט באוניברסיטת Butzow (מקלנבורג), אולוף געהארד טיכסין Olaf Gerhard Tychsen (1734-1815). בשנת תקי"ב (1752), בהיותו סטודנט באקדמיה הנוצרית באלטונא, נכח גם בשיעוריו של רבי יונתן אייבשיץ. כפרוטסטנטי הוסיף ללימודיו באוניברסיטת האלא, ובמקביל למד לימודים עבריים בישיבה באלטונא (!) וקיבל על כך תעודת-חבר מאת רבי משה ב"ר צבי ליפשיץ דיין בקירכהיין (מדינת הסן) [כנראה המקרה היחיד בהיסטוריה שגוי קיבל 'תעודת חבר']; שנה אחת – באותה שנה שקיבל את 'תעודת-החבר' - תקי"ט-תק"ך – שימש כמיסיונר בהמבורג, ולאחר שניסה להעביר דרשה על המרת הדת בבית הכנסת, נזרק משם. בחורף תק"ך התמנה כפרופסור לשפות אוריינטליות, כולל שפת העברית, באוניברסיטה החדשה שהוקמה בעיר Bützow שבמקלנבורג. בשנת 1778 עבר לאוניברסיטת Rostock, שם הרצה על השפות המזרחיות, והתפרסם בין תלמידיו מומחים לשפות אלו. מאוחר יותר שימש כספרן ומנהל המוזיאון ברוסטוק. בין עבודותיו פענח כת"י יהודיים. מעמדו היה גבוה מאוד באוניברסיטה זו; היה סופר פורה שפרסם כארבעים כרכים של מחקרים מדעיים במהלך חייו, ועבודותיו היו לשם דבר. כתיבתו בלשון הקודש היתה ככתיבה רבנית באותה תקופה, ובמכתביו שערך לקהלה חתם: "הק' טיכסין פראפסור הישיבה ביטצווי!".

לסיום נעתיק חלק חשוב של 'תעודת החבר' שקיבל, למרות המוזרות שבה: "ויעבור טיכסין מארץ הרחק נדוד מביתו ילך מחיל אל חיל ומישיבה לשיבה, למד ויצק מים על ידי גאוני עמו רבים עוסק במלאכת שמים בפלפול וסברא. ה"ה הבחור נחמד המופלא כ"מ אלוף גירהרט טיכסין מהאלזטיין... ואע"ג שאינו בעו"ה נמול, רק היה כבר שותה מים מבארות עמוקות חכמת חז"ל ובמצוות ה' ואהבת לרעך כמוך, מתי אל לבי לעטרהו ולכבדהו ולסמכהו בסמיכת חכמים שזו תורה וזה שכרו מן השמים להיות קרוא בשם 'החבר' ר' טיכסין לכל דבר שבקדושה... כ"ד המדבר על כבוד התלמידים [כאן בא התאריך שאינו מדויק] משה בהרב מהור"ר צבי הירש לופשיץ יצ"ו... " (ביוגרפיה עליו, וקשרו עם הקהלה, אצל דונט [לקמן הע' 11], עמ' 144-152, ובנספח שבסוף הספר הועתקו כמה תעודות עבריות אליו וממנו).

בשנת פעולותיו למען חקיקת הלנת המת, חקר את נוסחי השטרות היהודיות במדינה, ובשנת תקל"ג הוציאם לאור

פרשת משפטים תשע"ד

ככל האפשר את הקבורה, גורמים לא אחת לקבורה בחיים¹⁰. ולכן פקד הדוכס על יהודי עירו¹¹ להלין את מתייהם שלושה ימים, כדי למנוע קבורת אנשים חיים¹².

כחודשיים קודם לכן, ביום טו אדר א' תקל"ב (19/2/72), שלח טיכסיין תזכיר לדוכס ובו הצהיר שנוכח בקבורת אדם שלוש שעות בלבד לאחר שהוכרו כמת, ואין ספק כי בשעה שקברוהו עדיין לא יצא מכלל חשש של "מת מדומה", וכי זהו מנהג היהודים. הוא חקר מהו שורש החיפזון בדת היהודית, ולפי דעתו אין למנהג זה מקור בתורה שבכתב, כי אם בתלמוד ובפרט בספרי הקבלה. לאחר שהציג בפני הדוכס כמה מקרים מזעזעים של קבורת 'חיי', שטח בפניו שאלה פשוטה: האם אדם בעל יושרה וחוש צדק כמותך יוכל לאפשר נוהג אכזרי זה? ליתר הבנה אעתיק את תוכן מכתבו ואת עיקרי טענותיו.

כשבראש הספר מובאים כארבעים שטרות בלשה"ק, ולאחריהם ביאור מחקר מפורט בגרמנית, סדר תקוני שטרות, Sammlung von Gerichtlichen juedischen contracten, Rabbinisch und Deutsch, Hamburg-Buetzow, 1773. ליד עמוד 32 נוסף עמוד ובו איורים המתארים את סנדל החליצה.

כתביו המרובים שהשאיר אחריו טיכסיין הם חומר עצום שממנו אפשר לחקור את תולדות יהודי המדינה. לדוגמא: בשנת 1769 הודפס כרך השישי שלו: 'Butowschen Nebenstunden' רשימה שמית של 210 משפחות יהודיות ברחבי ה-32 ערים במקלנבורג. במבוא לרשימה הוא מבהיר בין השאר, כי היות וישנם שמות יהודיות שצליים נשמע מוזר לעמים, לסוג שמות כאלו לא ציין. הרשימה פורסמה לאחרונה על ידי Norbert Francke, Die Familiennamen der Juden in Mecklenburg, Schwein 2001, pp. 13-26. לאחרונה נחקרה ביסודיות דמותו הרב-גונית, Ramona French, Oluf Gerhard Tychsen – ein deutscher Orientalist des 18. Jahrhunderts: Ein Untersuchung seiner Koreespondenz als Beitrag zur Geschichte der Orientalistik, Rostock 1984.

¹⁰ עוד מאה שנה לפני חקיקת החוק חקרו ודיווחו על עשרות מקרים של 'מתים-מדומים' שנקברו חיים. ולא רק בין הגויים, אלא גם ישנם דיווחים גם בקהילות יהודיות, ועל כך אקדיש נספח מיוחד. לע"ע אציין לשני מקורות "יהודיים" מהקהילות החשובות ביותר בגרמניה, עוד זמן רב לפני חקיקת החוק, שנכשלו בקבורת מת-מדומה, והדברים מדברים בעד עצמם:

בספר 'יוסף אומץ' שסיים לערוך בשנת ש"צ כותב רבי יוזפא האן, דיין בפפד"מ בזה הלשון: "המלין מתו עובר בלאו. ומלבד הלאו, ביזוי גדול למת מצד הקבלה... ועכ"פ אל להוציאו סמוך למיתה ממש, פן יהיה בו עוד רוח חיים, כאשר אירע איזה פעמים. ומפי השמועה נאמר שאירע בזמננו שאחר הקבורה חזר הנקבר לאיתנו, ומפני שעי"י נחל שוטף הוצרכו לפנות הקבר, מצאו אז הארון מלא רשימות מדם והראש בפצעים, מרוב צער הנקבר. ומקרוב נעשה תיקון פה, שלא להוציא המת מהבית עד שעברו עליו ג' שעות קודם לוייתו. ואם נפטר סמוך לשבת, תקנו הקבר קודם הלוויה, שאז אף אם המתינו ג' שעות קודם הלוויה, מ"מ היו יכולים למהר בקבורתו". יוסף אומץ, עמ' 327.

בשנת ת"ח קרה מקרה בקהלת ורמייזא שאחד מחשובי הקהלה נפטר זמן קצר לפני כניסת השבת ומיהרו לקברו, את הטהרה ערכו בעוד הגופה חמה: "וכמעט שלא נתקרה היו המטהרים עסקו עמו", ותהום העיר. לאור הפזיזות, תיקן האב"ד רבי משה שמשון בכרך: "שמהיום והלאה לא יטהרו שום מת עד אחר ב' שעות לפטירתו". מנהגי וורמייזא, ח"ב עמ' צא.

בכ"י הקצר של המנהגים (ירושלים, Ms. Heb. 48°5547), עמ' 171-172 ישנה כאן הוספה חשובה: "...וצוה הרב מוהר"ר שמשון בהסכמת הפרנסים שלא יטהרו... עד שני שעות אחר פטירת המת, כי לא היה דעתם נוה מזה שהיו קוברין אותו סמוך לפטירתו, ולדעתם היה טוב יותר אם היה המת מונח עד יום א' והיה נקבר דרך כבוד ובאו רבים להלוך אחר מטתו, מה שאין נעשה עמו, כי לא יצא עמו כי אם שני חבורת הקברנים והמטהרים, ותו לא, כי הי' עליהם אימת שבת (התודה והברכה למכובדי הבקי המופלא בתולדות ישראל הרב בנימין שלמה המבורגר שהפנה אותי למקורות חשובים אלו).

¹¹ על תולדות קהילות היהודיות במדינת מקלנבורג חוברו כמה ספרים, לדוגמא: L. Donath, Geschichte der Juden in Mecklenburg, Leipzig, 1874; Irena Diekmann, Wegweiser durch das Jüdische Mecklenburg Vorpommern, Berlin 1998. (להלן: דונאט; דיקמאן).

¹² פורסם ב'המאסף', קניגסברג תמוז תקמ"ה, עמ' קנה.

פרשת משפטים תשע"ד

- א. הפסוק בדברים כא, כג: "לא תלין נבלתו על העץ" וגוי עוסק רק בהרוג שנתלה, שבוודאי היה תלוי במשך יום שלם ובוודאי מוחזק כמת. אלא שחז"ל למדו ממנו לכל מת, גם לזה שמת מוות טבעי.
- ב. ביום השלישי בטנו של המת כבר מתנפחת וגורמת לסיאוב ולבעיית היגינית בבית.
- ג. בדיחוי הקבורה מעכבים את עצת ה', כי הנשמה אינה יכולה להגיע למנוחתה ולפי דעת כמה רבנים אינה יכולה להיכנס בגוף של אחר.
- ד. זו רק גזירה דרבנן כמבואר בשו"ע יו"ד סימן שנו.
- ה. יסוד התקנה הוא מנהגם של חכמי כנען בבל ומצרים, מפני החום הקיצוני שגורם לריקבון הבשר לאחר כמה שעות, ולכן אין טעם לנהוג כך באקלים הקר שלנו.
- ו. היו מקרים שכן אדם שהיה בהתעלפות עמוקה נראה כמת. וידועים מקרים שיהודים שרק התעלפו וקברו אותם. ובכל זאת כל מאמץ לשכנע את היהודים לחדול ממנהגם הלא-הגיני על ידי סברא, אינו מניב פרי.

בין השאר הסתמך טיכסין על עדותו של התיאולוג הנוצרי יוהאן יעקב שודט שחקר ותיאר בספריו תיאור חי של יהודי גרמניה בכלל ובייחוד בפפד"מ (בשנים 1714-1717), המעיד בספרו 'יודישה מרקווירדיגקייטן': "היהודי בתוך ארבע או חמש שעות יכול להיות שהוא עוד חי יכול להיות שהוא בריא, וכבר קוברים אותו"¹³. שודט סובר שהנהוג מנוגד בהחלט לתפיסה היהודית, ולדעתו הוא נוהג גרוע. הוא מייעץ ליהודים לא למהר עם הקבורה. חסרון הטקסים אצל היהודים, כמו גם חוסר ארון אסתטי וההכנות מסויימות להלוויה אינם מפריעים לו, אבל מפריעה לו הקבורה המהירה, שהיא מנהג רע, היות ועלולה לקצר חיי אנוש במקרה של התעלפות¹⁴. בהמשך מביא שודט דוגמאות לכשלונות כאלה, הן מיהודים והן מנוצרים, מתקופות שקדמו לו¹⁵.

טיכסין מסיים שהדבר תלוי ועומד אך ורק ברצון השליט, שישקול אם ברצונו שגם בנחלתו שלו אנשים יקברו בעודם חיים, או לפחות שישאר תמיד בספק אם היו מתים בקבורתם. מתווספת על אלה השאלה אם הדוכס יכול להיות במצפון רגוע מול פעולות אכזריות ולא אנושיות אלו. לפיכך מחובת הדוכס לכפות עליהם את ההלנה ומובטח שהיהודים עצמם יכירו לו טובה על דאגתו לשלומם ולחיהם¹⁶.

מכאן ואילך החל כדור-השלג להתגלגל לרעת הקהילה. הדוכס פרידריך העביר את תזכירו של טיכסין לעיונה של המועצה לענייני פנים, אך זו לא המליצה על הפקודה, בטענה שיש בה משום פגיעה בעיקרון הסובלנות הדתית (Toleranz). מלבד זאת, לדעתה סכנת קבורת מתים מדומים אצל היהודים אינה קיימת, לאור מנהג ה'טהרה'

¹³ J.J. Schudt, *Judische Merckwürdigkeiten*, II Buch VI, 2. Teil, p. 341

¹⁴ שם, עמ' 354.

¹⁵ שם, עמ' 355-361. לעיל הע' 10, צויין למקרים מזעזעים בפפד"מ עוד משנת ש"צ!

¹⁶ תצהירו של פרופ' טיכסין שנכתב מאוניברסיטת בוצאו, פורסם במאמרו של זיגפריד זילברשטיין. על הקשר בין מנדלסון למקלנבורג, ראה זילברשטיין (1929) [לעיל הע' 7], עמ' 278-279.

לנימוק בסעיף ב, הוא לא מתייחס ולא מנסה למזער את הסכנה של התפשטות מחלות.

פרשת משפטים תשע"ד

אצלם. ובעיקר, שהיהודים יעדיפו לעזוב את המדינה מאשר להיכנע לפקודה. אך דעת הדוכס לא נתקרה¹⁷. למרות שטיכסין היה מקורב לשלטון, וגם היה בקי ביהדות, הדוכס רצה לדעת האם אכן החוק יכפה נוהג זר על הדת היהודית, או שמא מהירות הקבורה היא רק מנהג אצלם ולא הלכה. הוא היה בדילמה: מצד אחד מדובר בשאלת ערך החיים, מאידך בר נחקק חוק הטולרנץ – חופש הפולחן.

הגיע תורו של שונא-ישראל להיכנס לתמונה, וידו היה במעל החוק הזה. הדוכס פנה למומר בשם קארל לודוויג פרידריטשי¹⁸, חברו הטוב של טיכסין. הלה אישר את טענת טיכסין ואף הקצין ממנו וטען שמקור האיסור אינו מצוי במקרא ואף לא בגמרא. כל האיסור הוא אך ורק אצל הרוגי ביי"ד. לדעתו, המנהג מתבסס על נימוקים קבליים שונים, בעוד שבגמרא אין איסור של ממש על כך. את תצהירו הוא מסיים בקביעה, שאם המושל יחוקק חוק בעד הלנה, הוא לא פוגע בעיקרי הדת היהודית¹⁹. לאור זאת החליט הדוכס לעמוד על שלו והורה לממשלה לחוקק את הצו האמור. האבחנה כי האיסור מתבסס רק על פי 'קבלה', היתה אבן נגף במשך כל שנות המאבק.

בכ"ז בניסן הוכן הצו החדש של השלטון, נכתב ונחתם ע"י שר הפנים Johann Peter Schmidt, ונשלח, כאמור, בפקודת הדוכס, כשהוא חוזר ומדגיש, שאין בכוונתו לפגוע ביהדות, והדבר הוא לטובת היהודים.²⁰

פניית הקהילה לרבי יעקב עמדין ולח' משה מנדלסון

תיכף עם קבלת התצהיר, מיהרו יהודי הדוכסות לערער על הפקודה בטענה שהיא נוגדת את ההלכה התלמודית של איסור הלנת המת. קהילת שווערין שהיתה מהקהילות החשובות במקלנבורג, ראתה בחוק זה נסיון "להעביר את עם ה' ללכת בחוקת הגוי", ולכן ביום י"ב באייר שלחה הקהילה משלחת כדי להפיס את דעת השר. הם הבטיחו להוכיח את צדקת דרכם, ובינתיים מקבלים על עצמם שלא לקבור ללא אישור רופא²¹.

¹⁷ זילברשטיין 1929, עמ' 279.

¹⁸ לשעבר - אליאס מאגנוס, השוחט מבוצ'וב. אחרי שתפסוהו בדברים מכוערים פיטרו אותו רבני שווערין ממלאכת הזביחה. טיכסין הגן עליו וביקש שוועדה-משותפת של הקהילה והשלטון תבדוק האם במקרה כזו מן הצורך לפטרו. מכיוון שהרבנים לא הסכימו להשתתף בוועידה כזו, נתבטל מוסד הרבנות לזמן מה ע"י השלטון!

אחרי שסולק מתפקידו, התנצר מאגנוס. זמן מה אח"כ מוצאים אותו בתוך תור יהודי בשטרעליץ, ומשם עקר לשבדיה. עד היום חיים צאצאיו היהודים – משפחת מאגנס – בשבדיה (זילברשטיין, עמ' 235, בהערה). אגב, תשובות רבות ישנן בשאלת יעבץ בדבר שוחטים במדינתו שנכשלו בפריצות, מעשה תעתועים וקלות ראש.

לא מצאתי האם היה פעיל נגד הקהילה באירועים אחרים. פרופ' אלישבע קרליבך בספרה על מומרים בגרמניה, מצביעה על מומרים אחדים – ובתוכם מאגנוס – שרצו או פעלו לשינויים בתוך הקהילה לאחר המרתם, Elisheva Carlebach, *Divided Souls*, Yale un. 2001, pp. 229-230.

¹⁹ זילברשטיין 1929, עמ' 235.

²⁰ נוסח הצו פורסם אצל זילברשטיין, עמ' 279-280.

²¹ יש לציין שעוד לפני פקידת גזירה זו היו קהילות שחיכו מעת-לעת במי שמת באופן פתאומי! בתקנות ח"ק לקהילת אמשטרדם משנת תק"ב, מצאנו את הסעיף הבא: "המנהג פה, מי שמת פתאום רח"ל יהיה מי שיהיה, מניחים אותו מעת-לעת קודם הוצאתו מכמה טעמים, ובעיקר ששמענו מהרופאים שיש לחוש לזה", הועתק במבוא לימנהגי אמשטרדם, עמ' 50. וכבר כתב כן רבי משה פרנקפורט, דיין באמ"ד, בספרו טוב לכת על הלכות אבלות, אמ"ד תק"ו, סי' שסז ס"ק ג.

וראה כבר אצל רבי סעדיה גאון באמונות ודעות שלו, מהדורת הרב יוסף קפאח, מאמר עשירי עמ' שב.

הדוכס הסכים להצעה, בתנאי שיקבל - תוך שלושה שבועות - חו"ד לפחות משני חכמים יהודים נודעים. ראשי הקהילה לא השתהו. כעבור שלושה ימים, ביום ט"ו באייר, פנו פרנסי ומנהיגי הקהילה ובראשם הראב"ד רבי מרדכי ב"ר אליעזר יפה²² במכתב בהול שנשלח ע"י משלחת הקהילה²³ ובראשה עמד הקצין אברהם שטרעליץ כאשר בידיו גם הצו הממשלתי, אל רבי יעקב עמדין, שישב אז באלטונא, כדת מה לעשות²⁴. תיכף "במהירות ובחפזון" רשם מכתב ארוך שבעיקרו הוא מתבסס על פסוקי המקרא ללא עיון במקורות. יתירה מזאת, רי"ע נגע במקורות בחז"ל שלכאורה נוטים להלנה מחשש חיים, והצליח להפריך אותם²⁵.

רי"ע חשש שמכתבו לא ימצא חן בעיני השר בגין "שפתו העילגת"²⁶ ובשל עוד סיבות, לכן הפנה אותם אל הח' משה מנדלסון מברלין, שיבוא לעזרתם ויחבר כתבי הגנה על הנוהג, מתוך הנחה שהוא יוכל לבטא על הצד היותר טוב ביותר את העמדה היהודית.

פרסומו האינטלקטואלי של רמ"ד, והקשר שלו עם רבי יעקב עמדין

ניתן לשער כי רי"ע הפנה אותם לרמ"ד כדי לפעול אצל המלכות בשל שלוש סיבות: א. מנדלסון כבר נחשב באותה שעה כחכם ונבון ואחד היהודים היותר מפורסמים בבתי המלוכה והשרים. ב. שליטתו בשפה הגרמנית על בורייה, ויכולתו לבטא ולנסח בצורה מושלמת, כפי שאכן מרומז במכתב הבקשה. ג. התנסות שהיתה לרי"ע עמו בעירו אלטונא, וכדלהלן:

כבר משנת תקי"י שמו של רמ"ד יצא לפניו בין השרים והמלכים בראש ובראשונה בשל יושרו האינטלקטואלי והאנושי, כן הודו חשובי הפילוסופים ביכולת השיפוט שלו בספרות ופילוסופיה. שתדלנותו בעבור הכלל החלה בשנת תקכ"ט, אז יצא בגאון כסגור היהדות נגד ספרו של התיאולוג לותר נגד הדת היהודית. ביקורתו של מנדלסון נגד לותר הקנה לו שם עולם.

²² מעטות הידיעות עליו. רב המדינה לפניו היה רבי יהושע שפירא מצאצאי רבי נתן שפירא בעל 'מגלה עמוקות'. קודם לכן כיהן ר' יהושע בעיר מולדתו זאבלודאוו, ממנה עבר לביאלסטוק הסמוכה, ומשם עבר לכהן כרבה של מדינת מקלנבורג. בשנת תק"ל [לפי תאריכי ההסכמות] חזר לעיר מולדתו. מח"ס ארבע שיטות על סדר מועד, פפד"א תקל"א. לא מצאתי תאריך מינוי של רבי מרדכי יפה, אבל כנראה שהגיע תיכף עם עזיבת קודמו, אבל הוא נתמנה כדין, ולא כאב"ד, ושינוי זה היה בעוכרו.

כפי שאפשר להיווכח שצרה זו של 'הלנת המתים' נחתה על ראשו תיכף עם מינויו. כעבור כמה שנים התסיסו כמה מהפרנסים את הקהל נגדו, ותסיסה זו הגיעה עד לבית המשפט. התלונות נגדו היו קשורות לדרך שהוא עורך את הנישואין וכן צורת אישורו למינויים פוליטיים בקהילה. לאחר כמה שנים שוב התלוננו נגדו שהוא התמנה מטעם הקהלה כדיין ולא כרב, ואילו הוא מציג את עצמו כרב העיר. תלונות אלו הגיעו לידי כך שרצו לפטר אותו, ועל כך הוא טען שמינויו קיבל גושפנקא מלכותית ואין לערער אחריו. לבסוף הגיעו לידי פשרה. ראה דונאט [לעיל הע' 11], עמ' 153-154. שאלה בהלכה אודות נאמנות בכשרות, שנשלחה אליו בשנת תקס"ה פורסמה ב'שנות דור ודור' (דסלר), ח"ג עמ' רע"א.

²³ מדיוק לשונו של רי"ע במכתביו לרמ"ד, בהם הוא מתבטא על המשלחת בלשון רבים.

²⁴ לא ידועה הסיבה מדוע בחרו ברי"ע למליץ עבורם, הלא לא היה ממדינתם [איברא כי מדינת המבורג כמעט שהיא גובלת עם מקלנבורג], ואולי משום שהיה ידוע כמתמצא גם בתחומים מחקריים.

²⁵ כן הוא מרמז למכתבו השני לרמ"ד מיום ב' בתמוז [להלן הע' 74].

²⁶ במגלת ספר (פרק כ) מגלה שלבו היה פתוח לכל ושאל לדעת הכול, וכדי לדעת היה נצרך להכיר את שפתם, וברבות הימים למד כמה שפות מעצמו, בבחינת אוטודידקט: "הייתי חושק לידע ולהכיר כתב לעז אשכנזי בגופן שלהם... והוצרכתי ללמוד מעצמי". וראה 'מגדל עוז', עליית הכתיבה ולשון הקודש. עוד על חשיבות לימוד והבנת שפת זרות במשנת רי"ע, ועל ידיעותיו בכמה מהן, ראה אצל הרב י.י. שכטר [לקמן ע' 28], עמ' 154-155.

פרשת משפטים תשע"ד

למרות פער הגילים²⁷ והתרבות שביניהם, העריך רי"ע את רמ"ד – אבי ההשכלה היהודית-גרמנית – באהבה והערצה²⁸. "תלמידי אהובי כבני", כותב אליו רי"ע, והלה עונה לו באותו מטבע: "תלמידו השותה בצמא את דבריו". ולמרות זאת, במדה ידועה הסתייג הרב מתלמידו, ונהג בו לפי הכלל 'כבדהו וחשדהו'²⁹.

ההתכתבות הראשונה ביניהם היתה בראש שנת תקכ"ז, כאשר מנדלסון, ככל הנראה, ביקש מאת רי"ע שישלח לו כמה מכתביו האנטי-שבתאיים בעבור 'גביר אחד' בברלין. עם קבלת הכתבים רשם לו מנדלסון במענה מיום כ"ז בתשרי מכתב מאוד מפאר ומהלל על פעולותיו הנחושות נגד הכת. לאחר שקשר כתרים לראש רבו, הוא מביע את הערכתו אליו: "ברוך ה' אשר לא השבית לנו גואל והקים לנו את אדמו"ר לשמור משמרתו, וחרף נפשו לנקום נקמת תורתו, מי כמוהו בדור יתום גודר גדר ועומד בפרצה, ולא ישא פנים ולי קח שוחד ממחללי השם ובוזי דבריו..."³⁰. את הערכתו של רי"ע לרמ"ד ניתן בנקל להסיק מן התואר שהכתירו בכותרת למכתב: "ולא אוכל להתעלם מהציג הנה אגרת מהודרת, שכתב איש חמודות המשכיל הפילוסוף התורני כ"ה משה דעסויה יצ"ו". כנראה שמאז שלח לו רי"ע את כתביו בקביעות.

ההתכתבות השנייה היתה בדיוק כעבור שלוש שנים. ביום כ"ו בתשרי תק"ל מודה רמ"ד לרבו על ששלח לו ספריו "חדשים גם ישנים" לחלקם לפי הוראותיו בברלין, וכתלמיד ה"ן לפני רבו פונה ל"אדמו"ר הרב הגאון הגדול החסיד המפורסם, שר החכמה והתורה", בו הוא מספר שהשתעשע בספרו 'לחם שמים' ומציע ביאור מחודש במשנה מסויימת במסכת ביצה. כעבור חמשה ימים משיבו רי"ע בכבוד גדול: "למשכיל שיר ידודות, הגדיל השמחה בראותי חשקו להשתעשע בחיבורי ולעסוק בתורה לשמה בשפה ברורה", אולם מעמידו על הטעות בהבנת דבריו³¹.

גם אחרי פרשייה סוערת זו של הלנת המת נמשכה התכתבות תורנית ביניהם; בראשית שנת תקל"ד, כ"ד חודשים אחרי ההתכתבות הקודמת, התכתבו בארוכה בביאור לדברי הרמב"ם בהגדרת 'חסידי אומות העולם'³².

ההתנסות שהיתה לרי"ע עם רמ"ד בעירו אלטונא: פעם אחת הרע טיכסין לקהילה היהודית באלטונא. וכך היה מעשה: בשנת תקכ"ט [כשנתיים לפני פולמוס הלנת המת] האשים טיכסין את רבני אלטונא בשותפות לפשע בהכנסת ביטויים עויינים לנצרות בלוח השנה שהוציאה הקהילה בשנה זו [בכך שהיא מתעלמת לגמרי מקיומם]; על כן תבע שייענשו בהוראות השלטונות. תיכף נרתמו השלטונות לכך, והזמינו וועדה מיוחדת לחקור את ה"פשע" ובאשמים. בינתיים נפטר עורך הלוח, וכל האשמה נחתה על אחריותם של רבני העיר. בתקופה נוראה זו, כאשר כל הקהילה היתה תחת איום העונש, ביקשו פרנסיה להתייעץ עם רמ"ד ושיתערב

²⁷ רי"ע היה מבוגר ממנדלסון ב-32 שנה!

²⁸ על הזיקה בין שני אישים אלו, האריך בטוב טעם ודעת, הרב פרופ' יעקב יוסף שכטר, בעבודת דיסרטאציה שלו Rabbi Jacob Emden: Life and Major Works, Harvard Un. 1988, pp. 661-748.

²⁹ אברהם ביק, רבי יעקב עמדין: האיש ומשנתו, ירושלים תשל"ה, עמ' 23.

³⁰ התאבקות, מהדורת לבוב תרל"ז, דף פח ע"א.

³¹ שאילת יעבץ, ח"ב סי' קנד.

³² Moses Mendelssohn, G.S., Vol. 19, p. 178-183.

פרשת משפטים תשע"ד

לטובת הקהילה. לא ידוע מה היתה תגובתו; מכל המעשה נותר לפליטה רק מכתב-תודה של הקהילה הממוען אליו מיום י"ג כסלו תק"ל, הנפתח בתארים מופלאים: "משה ידבר, חובר חבר **ודורש אל המעשים** מעשי ה', ה"ה אהובינו הקצין התורני חכם הכולל שמו מפארים לשם ולתהלה..."³³, וממשיכים בתודה עמוקה: "תשואת חן חן לו עבור **הלוחות אשר שברת** ישר כח ששברת לשבר ולפרק הרשעים בתירוצים... זאת אומרת תמיד יהיה זכרון בספר יסודו הגדול ברמז חידה, לשלם הגמול לטובה..."³⁴. מהמשך המכתב משתמע שמנדלסון הסתפק שמא מומלץ להתווכח עם טיכסין פא"פ, ותשובת הקהילה היתה, שעדיף להתעלם ממנו כדי לא לעורר מדנים. לסיום שוב הם מהללים אותו על פעולותיו הברוכות: "ובזה סלקינן, מים רבים לא יוכלו לכבות האהבה אשר תקוע בלבנו עבור עבודתו ויראתו שקודמת לחכמתו, להיות בברית כרותה לשפתים שפתי חן ורצון תמיד יהי בעל צדק ה"ב מאתנו פרנסין ומנהיגים דק"ק אלטונא והמבורג בעז"ה הדורשין שלומו לנצח"³⁵.

שתדלנותו של רמ"ד בפולמוס הלנת המת

נחזור לשתדלנות הקהילה: מפנייתם של בני הקהילה אל רי"ע ורמ"ד אנו למדים שיהודי הדוכסות ראו במעשה השר ניסיון להעבירם על דתם, ולכן עליהם להזדרז במענה, כי הגזירה נוגעת לכלל ישראל, שמא ילכו רבים בעקבות הדוכס³⁴. במכתבם אל רמ"ד³⁵ הם מטילים עליו להפריך את הטענה שהאיסור אינו מוזכר במקרא:

שווערין יום ב' למ"ד למב"י תקל"ב

למרבה המשרה, חכמה ותבונה, ומודע למדע, באיים שמו יגידו, ייפהו במסורות, גלויים לו שטרי מזרות, נוגה לו לילה, כשמש הלכה, מטיב לטובים ולרעים, ה"ה אלוף התורני והרבני המושלם חכם הכולל כש"ת מהולל כמהור"ר **משה** נר"ו.

שמועה שמענו בגויים, להעביר את עם ה' ללכת בחוקי הגוי, דרשו אל המתים תפשו תמונת אבותם, המה יביטו יראו בנו, בהתקומם עלינו לדוש דת הקדמונים, להרוס בנין נפש בל תשוב רוח אל המקום כשהיה עד מלאות שלשת ימים, חדלו מחלדו לתת שאריתו בארץ, אולי על עמדו יפרוץ, המה בכתובים באמתחת הנגיד הקצין פו"מ כ"ה אברהם שטרעליץ, להראותו לכבוד מעלתו פקודת הפקיד דוכס יר"ה, ואנחנו בשם אלהינו נזכיר שיהיה לנו למליץ ולפטרן לפני העמים ושרים לאמת אמת וחסד לאומים. והמכשלה הזאת תחת ידו החזקה [של רמ"ד] ללשונותם במליצה מרוצה ונחרצה, ונפלינו מן העמים כימי עולם, אף שידענו שחכמת מה להם, טח עיניהם מראות מהשכיל לבותם, והינם נוטים ממפורש בכתוב הגלוי, אך לזאת יקרא בישראל לפני כל רואינו לגודל ידיעתו, כולל חכמות רבות ורמות בגבולינו נעלמות, אולי נמצא איתו חפץ שלמה להשיב השר מדעתו, ושם נאמר גזרה זאת אחר שאינו חקוק בדת משה, ומשה שפיר קאמר, נדרש כמין חומר, קבוע במסמר,

³³ זילברשטיין, מנדלסון ומקלנבורג, 1930, עמ' 166; כל כתבי משה מנדלסון, ברלין תרפ"ט, ג, עמ' 133.

³⁴ אכן ניבאו ולא ידעו מה ניבאו. חוק זה היה במדינת מקלנבורג חוליה ראשונה בשרשרת חוקים דומים לכל רחבי אירופה, ויהודיה התמודדו קשות עמו.

³⁵ וכנראה גם לרי"ע.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

דור אחר דור, ומי זר כאכזר עלי חומר לעוכר ולבלתי לנבל למענו יתן מענה ורסן בפי הקמים העומדים עלינו לדבר תוהו על עדת הרמים מעולם אנשי שם ותהי לו לזאת למשמרת, לחסד ולברית עולם, לרואים בנחמות לבות הנשברות וברוב טוב הצפון ליריאו חלקו מיוחד כאחד העם. כ"ד העומדים על הפקודים פו"מ ק"ק הני"ל בצירוף מו"ץ.

הק' יוסף נטע משוועהרין³⁶, יחיאל מיכל משוועהרין

הק' מרדכי בהמנוח כמהר"ר אליעזר יפה ז"ל מברלין³⁷.

מתחת לקו הוסיפו בשפת האידיש בקשה להזדרז בתשובתו, היות והתחייבו להתייצב לפני הדוכס ותשובה בדיהם תוך שבועיים. שני הנשאלים אכן השיבו תיכף ומיד³⁸ והביאו ראיות מן התנ"ך לחובת החשת הקבורה, וכן היא המסורת רבת השנים ביהדות על פי התלמוד³⁹.

תשובת רבי יעקב עמדין לדוכס שנכתב בגרמנית ומתורגם כאן לראשונה

למרות שרי"ע לא נטה לבו להיעתר לבקשתם ולכתוב אגרת, ונימוקו היחידי היה שאינו בקי לנאום בשפת המדינה וכן אינו מתמצא בעריכת אגרת בשפתה⁴⁰, אולם ראשי הקהלה הפצירו בו: "אך האנשים ינחצו ויפצירו בי עד בוש, לא יכלתי להשיב פניהם ריקם". רי"ע כתב אגרת ארוכה בשפת המדינה, ולצערינו לא נותר לנו אלא קטע (חשוב) ממכתבו של רי"ע, שנכתב בגרמנית רעועה, השמור בתיקו של טיכסין. לא ידוע לי אם זהו חלק הארי מהמכתב⁴¹ או רק חלקו. להלן הקטע ששרד בתרגום חופשי מגרמנית:

ראיה שנכון לקבור מת בו ביום. אני מחלק מיתת כל בני אנוש לשני חלקים, מיתה של צדיק ורשע שאינו מאמין בשכר ועונש.

אלה סודות ה' ששופט את כל העולם כולו, יסוד זה נגלה לשופטי העולם [=חכמי ישראל], שכתוב שהעולם מיוסד על משפט (מסכת אבות). אפשר להביא ראיה ברורה משמואל-א פרק ב פסוק כה: 'אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים, ואם לה' יחטא-איש מי יתפלל לו, ולא ישמעו לקול אביהם כי חפץ ה' להמיתם'. היינו: שהחוטא לחברו והובא הדבר בפני השופט, ויענש את החוטא כפי חטאו,

³⁶ כבר בשנת תקכ"ז התכתבו הדיין ר' יוסף עם פרופ' טיכסין בצרכי הקהילה. בחודש שבט רושם הדיין בראש מכתבו אליו: "שלומים רבים, כטל רביבים, ה"ה האלוף והקצין התורני המופלא חו"ש חכו ממתקים כמה"ו טיכזן ניי". במכתבו זה הוא מבקש הימנו השתדלות למגר את תופעת השבתאים בקהילה. מחודש סיון נותר מכתב בשפת לשה"ק בסגנון רבני מאת טיכסין אל "אהובי חביבי האלוף והרוזן שר לכל פו"מ מדינתנו... הנשר הגדול רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה הרב המופלא ומופלג הדיין המצויין הגאון כמה"ו יוסף ניי" (דונאט, עמ' 318-320).

³⁷ המאסף, אב תקמ"ה, עמ' קסט-קע.

³⁸ מכתבו של מנדלסון מתוארך לח' בסיוון. לעומת זאת, ממכתבו של רי"ע לא נשאר תאריך הכתיבה, והוא עצמו מבכה על כך, שמכתבו הארוך נשאר אצל הדוכס, וחבל על דאבדין. אבל במכתבו הראשון לרמ"ד, מיום כ"ה סיון הוא כותב מפורשות שאת מכתבו לדוכס ערך "אחר החג" [לקמן הע' 55], ז"א ששניהם ענו ואמרו באותו זמן.

³⁹ זילברשטיין [לעיל הע' 16], עמ' 280-283.

⁴⁰ ראה לעיל הע' 26.

⁴¹ ראיה ברורה שהוא לא בשלימות, מכך שבמכתבו השני לרמ"ד, מזכיר רי"ע שבמכתבו לקהלה הפריך את הראייה ממסכת שמחות, וכל זה אינו מופיע בקטע שלפנינו.

פרשת משפטים תשע"ד

ובזה ישיב את חמת האיש שנגדו חטא. אבל אם הוא חוטא בדברים שבין אדם למקום, ושעונשם בידי-שמים, מי ישפוט אותו.

כן אפשר להוכיח שדעת המקרא היא שמיתת הצדיק היא מנוחה או שינה, התעלות הנפש ומכונה בשם 'קיבוץ'. וראיה לכך מישעיהו נז, א: 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב, ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק'. היינו מיתת צדיקים הוא מלשון קיבוץ, ונחים על משכבם.

כן מוצאים מפורשות יסוד במקרא שכשהצדיק נפטר ונקבר בו ביום הוא גם מגיע למנוחה באותו יום, המקור לכך בתהלים קמו, ד: 'תצא רוחו ישב לאדמתו, ביום ההוא אבדו עשתנותיו'⁴², היינו שבמותו ישוב אל האדמה אשר לוקח ממנה, ובתנאי שיקבר ביום ההוא יבוא אל מנוחתו. פסוק נוסף מוכיח זאת והוא בספר איוב, ג, כב: 'השמחים אלי גיל, ישישו כי ימצאו קבר', היינו לצדיקים המיתה היא שמחה ולרשע זה ההיפך. הרשע צריך לחזור שוב לעולם לחיות שוב ולמות שוב, זה מידה כנגד מידה, כפי שמפורש בספר איוב יד, כב: 'אך בשרו עליו יכאב, ונפשו עליו תאבל'.

אני רוצה להוכיח זאת מהתורה הנביאים והכתובים וכן מהברית החדשה⁴³, ואשר כל הפרופסורים המלומדים יאשרו לי זאת.

הראיה העיקרית היא, מהמסופר במלכים-א פרק יג על נביא שקר שישב בעיר בית-אל ובנו סיפר לו את מעשי המופת של קריעת המזבח ושפיכת הדשן לדברי תוכחתו של הנביא איש האלהים. והוא הלך לחפש את הנביא אמת, וימצאהו יושב לנוח מעמל הדרך תחת העץ. ביקש נביא השקר מאת איש האלהים שיתלווה אליו הביתה 'לאכול לחם'. השיב לו הנביא: 'לא אוכל לשוב איתך ולא אוכל לחם ולא אשתה אתך... כי דבר אלי בדבר ה' לא תאכל לחם' וכו'. ענה לו נביא השקר: 'גם אני נביא כמוך ומלאך דיבר אלי בדבר ה' לאמר, השיבהו איתך אל ביתך ויאכל לחם וישת מים, כחש לוי'. ואיש האלהים שב עם נביא השקר ואכל מלחמו ושתו ממימיו. אז התגלה ה' אל הנביא אמת ואמר לו: 'יען כי מרית פי ה' ולא שמרת את המצוה אשר צוה ה' אלהיך. ותשב ותאכל לחם וגוי לא תבוא נבלתך אל קבר אבותיך', ואכן כך היה, אחרי אכילתם יחד הלך הנביא אמת לדרכו 'וימצאהו אריה בדרך וימיתהו ותהי נבלתו מושלכת בדרך'. היינו, עונשו היה שאריה טרף אותו בדרך והוא לא יכול להיקבר אצל הוריו, ואז נביא השקר קבר אותו וציווה שבמותו יקברו אותו לידו. מקור נוסף במלכים-ב פרק יג פסוק כא, שנפטר אלישע וקברו אותו ולידו קברו נביא שקר ונתגלגלה גופת האיש עד שנגעה בעצמות אלישע, 'ויחי האיש ויקם על רגליו', הסיבה לתחיית האיש היא – שזה היה

⁴² אפיזודה קטנה: הרב החסיד ר' דוד פרקוביץ (ירושלים) סיפר בעת שגזרת הלנת המת הגיעה לעיר בראדי והשלטון עמד על כך שהיהודים יוכיחו מן התורה שבכתב לצדקת דרכם, שלח להם רבי שלמה קלוגר להצביע על פסוק מפורש 'תצא רוחו ישוב לאדמתו – ביום ההוא' (מפי מכובדי הרב שמעון שווארץ, ששמע ממנו).

⁴³ רבות נחקר על ידיעתו של רי"ע בכתביהם. היה מהיחידים מבין גדולי ישראל (בתקופתו) שהיה בקי בכתביהם, וגם ידע רבות על כתות נוצריות שונות, כמפורז בספריו, ובפרט ב'סדר עולם רבה וזוטא' שלו, ובקונטרס 'רתן מתעה' (נספח לספר שמוש). שתי מטרות עיקריות בכך: כדי לסלק את גורמי השנאה הדתית מבחוץ וכן להרחיק את כתות השי"ץ והפראנקיסטים מבפנים, ולשכנע את נוצרים שהם פסולים ומנוודים גם לפי דתם. וראה מאמרו של ל' גוטליב, 'רסן מתעה' לרבי יעקב עמדין: מהדורה קמא ומהדורה בתרא, בדרכי שלום, (לכבוד ש' רוזנברג), ירושלים תשס"ז, עמ' 321-295.

פרשת משפטים תשע"ד

לעונש בעבורו, כי אז חייב למות שוב. זו ראייה ברורה שהחיים החדשים שלו היו עונש לחטאו⁴⁴. מקור נוסף במלכים-א פרק יד, לאחר תיאור חטאיו של ירבעם בן נבט מתוארת מחלת בנו 'אביה': 'בעת ההיא חלה אביה בן ירבעם', ויהי לפני מיתתו אחיה מנבא לאשת ירבעם נבואה קשה על איבוד המלוכה של בית ירבעם והשמדת זרעו, ושגם הוא 'אביה' ימות. הוא מוסיף שבעוד בית ירבעם ייאכל על ידי הכלבים ולא יובא לקבורה, היחיד שיבוא לקבורה הוא דווקא 'אביה', שגם ייספד על ידי כל ישראל 'ען נמצא בו דבר טוב אל ה' אלהי ישראל בבית ירבעם'⁴⁵.

מכתב של רמ"ד אל הדוכס

מכתבו של רבי יעקב עמדין לא הובן בקרב חברי המועצה, ולכן לא קלע למטרה ולא הצמיח את הפרי המבוקש. לעומת זאת, מכתבו של רמ"ד אל הדוכס היה מנוסח בגרמנית צחה ובצורה מתוחכמת ביותר. בנוסף לראיות מהתנ"ך, הוסיף רמ"ד למכתבו נוסח "כתב בקשה" המופנה לדוכס ומבקשו לשנות הוראתו ושיסתפק מעתה באישור קבורה של רופא גם בטרם חלפו שלושה ימים. לא יעלה על הדעת, טען, שהיהודים יקברו אדם אם קיים ספק לגבי ודאות מותו. הוא מרמז שצעדו חסר התקדים של הדוכס לא רק מטיל ספק בתבונה ובמוסר של היהדות, אלא גם מהווה פגיעה בחירותם של היהודים לחיות על פי חוקי דתם, וכי הוא מעשה הפוגע בסובלנות הדתית. את מכתבו הוא מסיים במלים: "בתור יהודים, אנו מחוייבים על פי חוקי דתנו לקבל עלינו במלואם את פסקיהם של הרבנים שלנו, לחיות על פי ציווייהם, ולכוון את כל מעשינו בהתאם לתקנות ולהנחיות של הדת".

רמ"ד הוסיף שתי טענות עקרוניות: האחת טענה כללית בדבר מבנה המסורת היהודית, שלפיה הסמכות של חז"ל אינה נופלת מזו של המקרא המפורש. לפיכך, אם חז"ל למדו מאיסור הלנה של הרוגי בית-דין על שאר מתים, אין בכך משום הפחתת חומר האיסור. הטענה השנייה, שאין צורך כלל בחוק, כיון שברוב המקרים סימני המוות ברורים, ואילו לגבי ספק מת אין חשש שהיהודים יקברוהו בחיפזון. ולפיכך הפתרון הוא לחייב בדיקת רופא לפני כל קבורה, כפי שהציעה הקהילה. וכשם שחייבים למנוע קבורת חי, הרי באותה מידה חייבים למנוע לפי ההלכה כל הלנת מת מיותרת.

מכתבו של רמ"ד אכן שינה את דעת הדוכס, והגזרה בטלה לעת-עתה⁴⁶.

זו לשונו של המכתב, לאחר הפתיחה בשבחו של הדוכס הדואג לנתיניו שלא יקברו מתים בחיים [בתרגום חופשי מגרמנית]:

בתורת משה נאמר: כל הנוגע במת והשוהה תחת גג מת – נטמא, ויש גם לטבול כל הכלים הנמצאים שם. כל בעיות אלו גורמות לצורך לפנות את המת מן הבית כמה שיותר מהר. גם [היינו, סיבה נוספת

⁴⁴ מיתה היא עונש, והרי היא מכפרת אף על חילול ה', וכיון שהחיה ושוב ימות הרי נענש בחטאו (הערת הרב אלימלך צוויבל).

⁴⁵ זילברשטיין [לעיל הע' 16], עמ' 283.

⁴⁶ מעניין לציין שבחודש אפריל שנת 1783 תרגם מנדלסון שני מזמורי תהלים עבור הדוכס, וזה מוכיח על קשריהם ההדוקים.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

למהר את הקבורה היא כדי] למנוע גועל מהמראה של המתים והפרשות מזיקות וטמאות שיוצאות מהם, ולכן יש להוציא אותם מבית מגוריהם של אנשים חיים. ולכן דעת הרבנים להרחיק בית קברות חמישים אמות ממקום מגורים (מסכת ב"ב).

על אף שאיננו במצב שמאפשר לקיים את דיני הטהרה כפי שמופיעים במקרא בצורה מילולית, בכל זאת רוח 'תורת משה' מביאה אותנו להמנע מהתעסקות והתקרבות לגופה, ולכן אין להחזיק את המת בבית יותר ממה שנדרש ושאי אפשר למנוע. וחז"ל מדגישים מעבר לזה ואוסרים במפורש להלין מת בבית מעבר הלילה (סנהדרין מו), ובדבריהם גם מובא המקרא כמקור. אע"פ שסמכות הגמרא לא מוכיחה לתומה, ואפשר לשאול עליה, אנחנו כיהודים לפי ההלכה כפי שהיא נוהגת היום, אנחנו מחוייבים להיכנע לגמרי לגזירות ותקנות חז"ל ולחיות לפי הוראתם. ובכל פעולתנו לציית לפי הוראתם ובדיוק לפי הכללים שהציבו.

כבוד הדוכס, הבטחת להגן עלינו במנהגנו הדתיים, וכן לשמור עלינו כדי לקיימם, מנהגים הכוללים בעיקרון את דיני דרבנן, ואין לנו לסטות מהם בדיוק כפי שאיננו יכולים לסטות מתורת משה. ובכן, ביצוע ההוראות [של הרבנים] רק מתייחס למקרה שפטירת המת הוא בוודאות, אבל במקרה שיש צל של ספק אם יש בן אדם עוד רוח-חיים כל שהוא, התורה וגם חז"ל מסכימים עם ההיגיון ועם דאגת כבוד הדוכס להלין את המת, ובוודאי יהיה עוול אם היו מנצלים את תורת חז"ל במקרה של ספק.

אלא, כבוד הדוכס, שעות ספורות מספיקות להיווכח בצורה וודאית בדבר המיתה. כשאחד חולה ומת ומתחיל בשרו להירקב, כשרופא בדק אותו ויכול לקבוע מראש שמחלה זו תוביל למיתתו או שיש סימני ריקבון, ומיותר לגמרי להגזים בדאגה, ואף מזיק להשאיר את הגופה עד כדי שריחות הסירחון מזיקים לחיים. כל מקרי אי-הוודאות יכולים רק לקרות במיתה פתאומית ולא צפויה, וכשלא חיכו לסימני ריקבון מתחילים. במקרים האלה גם שלושה ימים לא יספיקו וכבר שמו-לב שמקרי מוות אלו לפעמים נדרש זמן יותר לפני שמופיעים סימני ריקבון חיצוניים, והמיתה היא למעלה מכל ספק.

כדי למנוע ספק ולהיות בטוחים שלא נקבר אדם בעודו בחיים, ומצד שני לא להשאיר שום גופה בתוך הבית יותר מה שנדרש, לא רוצים לסמוך על דעת עצמנו אלא לפי קביעת רופא, ולא לקבור מת עד שרופא מוסמך בדק את הגופה שלפי ידיעותיו אין ספק בקביעת המיתה.

אבקש לתקן את ההוראה מאפריל 30 שמעכשיו אסור לקבור לפני קביעת רופא על המוות.⁴⁷

מכתבו של מנדלסון לקהילה

אמנם, בשונה מהמלצתו זו שהביע בפני הדוכס, כעבור שלושה שבועות, באסרו חג של שבועות, שיגר רמ"ד מכתב אישי לקהילה, בו הביע את 'דעתו האישית' שיש להסכים עקרונית לדרישת השר. בראשית דבריו הוא תמה על בהילות ונחיצות הפעולה, על אף תקוותו שהשר עשוי לרכך את עמדתו. עקרונית אין הוא רואה רע

⁴⁷ זילברשטיין [לעיל הע' 16], עמ' 284-285.

פרשת משפטים תשע"ד

בכך שהגזירה תקינים, ולשם כך הביא ראיות מכמה מקומות בדברי חז"ל, ולדעתו: "אין בדבר הזה שום נדנד העברה על דת ח"ו כאשר חשבו הם" ואין כאן מזימה להמרת הדת. לדעתו, אם התירו הלנה משום כבוד המת, כל שכן שמוטר במקום "שיש נדנד ספק בדבר פן נשא בו רוח חיים". להצדקת טענתו מביא רמ"ד מנהג קדמונים לקבור מתייהם בכוכים ומערות, ופיקוח נפש דוחה את איסור הלנה. ולכן במידה שהדוכס לא ייעתר לבקשתם, הוא מציע: "הנה אין טוב להם מלעשות כמעשה קדמונינו ז"ל לבנות מערה בבה"ק לטהר שם את המתים כמנהג, ולפקוד עליהם שלושה ימים ואחר יקברו".

נימוקו של רמ"ד מבוסס בעיקר על שתי משניות. לפי משנה אחת (נדה י, ד) זב ומצורע מתים ממשיכים לטמא כאילו היו בחיים עד שימק בשרם, אע"פ שמן הדין טומאתם פוקעת עם המוות. מנמקת הגמרא מה טעם לחומרא זו: "אמר רב גזירה שמא יתעלף"⁴⁸. מכאן יש להוכיח שדעת חז"ל היתה זהה לדעת הרופאים, שעד נימוק הבשר אפשר לטעות ולחשוב את המתעלף כמת⁴⁹.

המקור השני המטיל ספק בסימנים המקובלים של המוות הוא הסיפור במסכת שמחות (ח, א) הקשור בנוהג לפקוד את המתים שלושה ימים לאחר הקבורה: "ומעשה שפקדו אחד... וחיה כ"ה שנים ואח"כ מת...". והא לנו לשון מכתבו:

יום ג' א"ח דשבועות תקל"ב ברלין

מכתבם הנעים מן חודש העבר הגיעני וראיתי מתוכו ששר ומושל הארץ ההיא גזר עליהם להשהות את מתייהם שלשה ימים טרם הקברם בקבורה, ואדוני כואבים ומצטערים על זה כאלו ח"ו רצה להעבירם על דת, או להכשילם בעון איסור דאורייתא או גזרה דרבנן. ואני בער ולא אדע מה ראו על ככה ומה החרדה הגדולה הזאת אשר חרדו על הדבר הזה. ואם אמנם ידעתי שמו"ץ שלהם למד ושימש ת"ח ויודע להבין ולהורות, עם כל זה לא אמנע פי מלחוות דעתי... כי לע"ד אין בדבר הזה שום נדנד העברה על דת ח"ו כאשר חשבו הם. ואם אמרו חז"ל המלין את מתו עובר בל"ת הרי התירו להלין משום כבוד המת להביא לו ארון ותכריכין ומקוננות או כדי שיבואו קרובים להשמיע לעיירות (יו"ד שנו), ואם משום דבר קל כזה התירו להלין, על אחת כו"כ אם יש עוד נדנד ספק בדבר פן נשא בו רוח חיים שאין לקברו, ואין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש.

⁴⁸ ד"ר יעקב לוי במאמרו על 'השתלת איברים מהמת' (נועם [תשכ"ט], עמ' שח), מבאר שההתעלפות הזו היא הלם Shock, ואף כי התרגום הרגיל לעילפון הוא Faint. ההלם, נוסף על חוסר ההכרה, משתק הפעולות של המוח ושל מנגנון ההורמונים פחות או יותר, והוא נובע לרוב מירידה בזרימת הדם למוח עקב גורמים עצביים, או ע"י הפרעות כימיות מרעילות בדם המשפיעות על תאי המוח. במכת הלם הנשימה נפסקת, הלב דופק בצורה חלשה או אינו דופק כלל, גם בבדיקה חשמלית רואים שאין זרם בכמה חלקים של הלב, או שבכלל נפסק שם הזרם באופן זמני.

לנכון מצייין ד"ר לוי לדברי הרמב"ן (בראשית מה, כו): "ויפג לבו – נתבטל לבו ופסקה נשימתו כי פסקה תנועת הלב והיה כמת!"

⁴⁹ להלן במכתבו של רי"ע אליו יבואר שטעה בהבנת הגמרא. אם כי מצאתי שרבי יוסף יאסקי שפירא אב"ד לעסלא [נפי תרי"ד], בחידושו למסכת נדה (מהדורת מכון ירושלים), עמ' שנו, וכן רבי יעקב שמשון סיניגאליה גם הוא בחידושו לנדה, הבינו בכוונת האמורא רב כמהלכו של רמ"ד (כנלע"ד בהבנת דבריהם).

מקור נוסף בתלמוד לחשש עילוף נמצא בברייתא מסכת נדרים (פז, א): מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף, וכמזומה שמת, וקרע את בגדיו, ואח"כ [באמת] מת, לא יצא ידי חובת קריעה.

פרשת משפטים תשע"ד

ומה שלא הזכירו חז"ל את החששה הזאת בפירוש, נראה לעי"ד פשוט שלא היו צריכים לכך בימיהם, כי היו קוברים את מתייהם במערות ובכוכין, והיו פוקדים עליהם שלושה ימים לראות אם עודם חיים, או אם שב רוחם אל קרבם, כדאי' במסכת שמחות: יוצאין לבית הקברות ופוקדים על המתים עד ג' ימים ואין חוששים משום דרכי האמורי... ואם הדבר כן יפה אמרו 'כל המדחה מטתו הרי זה משובח'⁵⁰ דליכא למיחש למידא. אבל אנו אחרי שאנו קוברים את מתינו בענין שאי אפשר לפקוד עליהם (עיין פרישה) בוודאי שראוי לנו להשהות את מתינו עד שיצאו מכלל ספק חי, ואם יארע לנו ח"ו כמעשה שהובא במס' שמחות במה נצטדק?

והנה כל חכמת הרפואה יעידון יגידון שאין להם סימן מובהק למיתה ושלפעמים יתעלף האדם עד שישקוט הדופק ותשבת הנשימה מכל וכל ויחשבו הרואים שהוא מת ואינו כן, כ"א צריך להמתין עד שיתחיל הבשר להתעכל ולהתעפש וכנראה מדברי חז"ל שהם מסכימים בדבר הזה עם בעלי הרפואה ממעשה דמס' שמחות שהוציאו את המת לבית הקברות וקברוהו בכוכין שלהם ואח"כ קם על רגליו ויחי.

ומהא דתנן בפ' התינוקות 'הזב והזבה הנדה והיולדת שמתו, מטמאין במשא עד שימוק הבשר. ובגמ': מ"ט אמר רב: גזירה שמא יתעלף, משמע מדבריהם שקשה הדבר להבדיל בין עילוף למיתה ושאינו לנו לעמוד על ברור הדבר עד שימוק הבשר. ואם בטומאה וטהרה חששו לכך עאכ"ו במקום פקוח נפש. ואף שיש לפקפק על זה מדלא קאמר 'חוששין שמא התעלף' אלא גזירה שמא יתעלף, משמע שיש סימן מובהק למיתה, אלא שגזרו חז"ל טומאה משום אינו בקי, והנה אין בסברה קלושה ודקה כזו כדאי להוציא את עצמנו מכלל ספק נפשות.

לקראת סיומו הוא פונה לראשי הקהילה כדי להרגיעם, כי למרות שהוא מקווה שהשר ירכך את עמדתו, אין הוא רואה שחורות במקרה שהגזרה תקויים, ומסיים שכן דעתו האישית שכל קהילה בישראל תאמץ את "המנהג הקדום" מתקופת המשנה שהניחו את מתייהם לשלושה ימים:

והנה, יראו מעלתם הרמה את טופס הבקשה אשר לדעתי ראוי להם לבקש מאת מושל הארץ, כמדומה שיתרצה לזה, וכל איש על משכבותיו ינוח בשלום. ואולם אם לא יתרצה, הנה אין טוב להם מלעשות מעשה קדמונינו ז"ל לבנות מערה בבה"ק לטהר שם את המתים כמנהג ולפקוד עליהם שלושה ימים ואחר יקברו. וזהו לדעתי חובה על כל הקהלות הקדושות שלא לזוז מדרכי הקדמונים ז"ל ימין ושמאל כי דרכיהם דרכי נועם, וראוי לחכמי הדור לזרזם על זה. ואם אמנם ידעתי שלא ישמעו לי, כי יד המנהג תקיפה ועזה, אפשר אהיה בעיניהם כמתעתע, הנה אנכי את נפשי הצלתי. והיה זה שלום. **הק' משה מדעסוי**⁵¹.

⁵⁰ מו"ק דף כב ע"א, פרש"י: "ממהר להוציאוי".

⁵¹ המאסף, אב תקמ"ה, עמ' קע-קעא.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

מכתבו הראשון של רי"ע לרמ"ד

נחזור לרבי יעקב עמדין. כנפי שמועת מכתבו של רמ"ד לדוכס הגיעה לאוזנו, אבל טרם הגיעה אליו השמועה אודות מכתבו השני של רמ"ד שערך לקהילה. כמו כן, בינתיים היה רי"ע בהתלבטות קשה בכך שלא קיבל מהקהילה שום ידיעה של המשך השתדלותו והאם דבריו עשו פרי או לא. הוא שלח כמה פעמים שידווחו לו על המתרחש, אבל לא קיבל מהם מענה. בנוסף לכך, התנה עם קהלת שווערין שעם סיום השתדלותו ישיבו לו את מכתבו, ובמקרה שיימנע בעדם, לפחות "העתק ישר" ממנו, וגם את מוצא פיהם לא שמרו. לכן ביום כ"ה בסיוון ערך רי"ע מכתב חיזוק לרמ"ד ובו הוא מאחל לו שהשתדלותו תצליח לבטל את הגזרה, ובהמשך מבקש הימנו שידאג שהמכתב שרשם הוא בעבור הדוכס יוחזר אליו, בגין שלא השאיר אצלו העתק, וזה לשון המכתב:

ב"ה אלטונא כ"ה סיון תקל"ב

לידידנו האלוף הק' התור' המשכיל וי"א כ"ה משה יצ"ו.

עם כל משא הטרדות הנועדות עלי היו כולנה כעת מבית ומחוץ, לא אוכל מלט⁵² מלבקש מאתו דבר קטן וקל לגבי דידיה ואצלי נחשב כגדול כהון יקר (כמי שמבקשין ממנו כלי זהב ואין לו). הלא הוא בענין הנודע לו, שנדקקתי לאשר שאלוני בני ברית שבעיר שווערין שבמ"ב, לשום ידי ואצבעי בכתב יושר להשיב את העולה על רוח השר המתחסד וגזר לשנות מנהג ב"י בענין קבורת הנפטרים כמצוה עלינו מפי חז"ל, למען יחזור בו בראותו דברים הנשמעים וישרים. ואנכי בתחילה שמתי לאל מלתם באמרי אליהם מה מני יהלוך? מה גם לעמוד בפני גדולים ולהתיצב לפני שרים, ואף כי כבד פה אנכי וכבד לשון עלגים, תמהר לדבר זכות, ושפת ארץ כנען (כך היא מכונה אצל אבותינו הקדומים)⁵³ אשכנזית לא ידעתי דבר, לסדר ולחבר, על כן המחיתי אותם אצל א"נ מעלתו יצ"ו אשר לו יד ושם בחצרי שרים ומלכים, ועשר ידות לו בלשון הלזו ולועזית ויודע להסביר ולהמתיק הענין שיהא נכנס באזניהם, הוא ידבר לפני מלכים ולא יבוש, בודאי יעשה ויצליח יותר מאיש כמוני אשר לא נסה באלה, אך האנשים ינצחו ויפצירו בי עד בוש, לא יכלתי להשיב פניהם ריקם, וכתבתי כמו בוגי"ן במהירות וחפזון בל ישוער ורובו בע"פ באפן שלא נשאר אצלי העתק כראוי לידע אם לא טעיתי בחפזי ככל האדם כוזב, וגם נשאר בו עוללות נשטו ממכתב הלז שיצא מתחת ידי בעת שהיו השואלים נחוצים לשוב לביתם, ונתת להם בידם שאלתם בתנאי מוחלט על מנת שכתב ישיבו לבעליו אחר שיעתיקוהו לצרכם, או ישלחו לי העתק שלם ומכוון והיה שכרי. זה היה מעשה אחר חג העבר, ומאז ע"ע לא עלה בידי להשיג מבוקשי מהם אף אם כתבתי להם שלשים ורבעים, אין נודע לי מפי כתבם כי שלחו המכתב לא"נ ש"י שישים עינו עליו אם יועיל מאומה ואם יציל לבטל הגזרה, מעתה בקשתי

⁵² ע"פ ישעיהו מו, ב.

⁵³ השפה בה דיברו הסלאבים והגרמנים נקראה בספרי רבותינו הראשונים בתור "לשון כנעני", רבינו אברהם אבן עזרא ובעקבותיו הרד"ק ביארו את הפסוק בספר עובדיה (כ) שקבלה שיושבי ארץ אשכנז הם הכנעניים. וראה: ראב"ן ס"י ח ועוד; אור זרוע, ס"י מב, רסו ועוד רבות; ספר התשבי, ערך אשכנז; וראה עוד נובי"ת, אה"ע, ס"י קיח. פירוש מובאות בספרי הראשונים, בספר הערוך השלם (קהוט), ערך כנען.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

שטוחה לפני מעלתו לתת לי שאלתי למחול לשלוח לידי אם אפשר גוף הכתב אם אינו עוד לצורך או העתק מיושר⁵⁴ אצפה לדעת שלא יהא עליו למשא, והנני לטובתו כזה דברי הטרוד מאד. **יעקב ישראל מכונה יעבץ**⁵⁵.

תשובתו הראשונה של רמ"ד לרי"ע

במהירות הבזק, כעבור ארבעה ימים בלבד, השיבו רמ"ד. ביום כ"ט בסיוון השיב לו רמ"ד במכתב ארוך, בו הוא מתפלא על פרנסי שווערין שלא סיפרו לו – לרמ"ד – על דבר מכתבו של מורו רי"ע לדוכס, ושכלל לא גילו לו שרי"ע הוא שהציע אותו כמתאים להשתדלות⁵⁶ ובפרט שלא שמרו את בקשתו. כן התפלא על הקהילה שלא עדכנה אותו עד עתה האם מעשי ידיו פעלו לרכך את לב השר או לא: "מי יתן ואדע מה היה למתחכמים הללו ומה הגיע אליהם".

כעת צועד רמ"ד בצורה עדינה אל תוך שדה-מוקשים. הוא מגלה לפניו את מצפונות לבו שאינו רואה שום עוול בחוק ההלנה, בדיוק כפי שחשף את תחושתו לראשי הקהילה. הוא מבקש הימנו שיודיעו חו"ד האם השחיה זו של חשש פקו"י הוא אסור או לאו, משום שלדעתו יש לחוש לחשש הרופאים. בהמשך הוא מפליא ואומר שאינו רואה שום נדנדד איסור בהתקנת כוך להשהות בו את הגופה לשלושה ימים. הוא חוזר על אותו נוסח ששלח לשווערין, שיש לחוש לחששם של הרופאים ושקשה מאוד להבחין בין עילוף למיתה. הוא פותח את כתבו באיחול שברצונו לראות את מכתבו של רי"ע לדוכס כדי להבין עומקו של האיסור:

ב"ה ברלין יום ג' כ"ט סיון תקל"ב

דברי מורי הנאהבים והנעימים כטל עלי דשא הגיעוני, ונפלאתי עד מאוד על אנשי ק"ק שווערין ועל מעשיהם הזר, מה ראו על ככה לעבור על מצות אדמ"ו, כי הם לא שלחו לי את הקונטרס אשר כתב מורי לתועלתם, אף לא גלו את אזני שכתבו אליו בדבר הזה. כי אם זה חודש ימים כתבו אלי מהמאורע והתייעצו עמי מה לעשות להשיב את מחשבת השר ויועציו, אשר חשב ביהודים להעבירם ממנהג אבותיהם. ואני לתומי שלחתי אליהם טופס כתב מליצה ובקשה אל שר ומושל המדינה כאשר השיגה ידי, ומאז ועד עתה לא השיבוני דבר, גם אנכי לא ידעתי אם יעשו והצליחו אם לא. מי יתן ואדע מה היה להמתחכמים הללו ומה הגיע אליהם!

הנה באמת נכספה גם כלתה נפשי לראות את תשובת אדמ"ו, איך יצדיק את מנהג ישראל בטענות אמיתות אשר אין להשיב עליהם, כי אני בעיני לא ידעתי איך מצאנו ידנו ורגלינו ומדוע סרנו ממנהג אבותינו הקדושים ז"ל. הם קברו את מתיהם במערה וכוכין, והיו פוקדים עליהם ג' ימים לדעת אם שב רוחם אליהם, כדאי במסכת שמחות וממעשה שהובא שם, נראה ומוכח שלא היו להם אות וסימן מוחלט למיתה ושלא עמדו על בירור

⁵⁴ ביטוי המצוי אצל רי"ע, להעתקה מדויקת, ראה לדוגמא: שאלת יעבץ, ח"ב סו"ס עג.

⁵⁵ המאסף, תמוז תקמ"ה, עמ' קעב-קעג. רי"ע ממשיך בהערה מתחת לקו בה הוא מזרז את רמ"ד בהשתדלות עבור הדפסת חומש 'מקראות גדולות' עם הערותיו של רי"ע.

⁵⁶ עובדה זו גרמה למנדלסון מבוכה רבה: "אף לא גלו את אזני שכתבו אליו בדבר הזה".

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

הדבר כי אם אחר ג' ימים. וכן יעידו ויגידו כל חכמי הרפואה, שלפעמים ישקטו הדופקים וינוח הלב ותשבת הנשימה זמן מה בלי מיתה גמורה ומוחלטת, ושאי אפשר לברר ההבדל בין עילוף למיתה עד שיתחיל הבשר להתעכל ולהתעפש, כענין שאמרו חז"ל בפי' התינוקות 'הזב והזבה וכו' עד שימוק הבשר, ובגמ' מ"ט גזירה שמא יתעלף, משמע שאי אפשר להבדיל בין עילוף למיתה כי אם ע"י עיכול הבשר. ואם הדבר בספק עד ג' ימים וודאי שאין בזה משום הלנת המת, שהרי להביא ארון ותכריכים או שיבואו קרובים התיירו להליו, מכ"ש במקום ספק הצלת הנפש. וא"כ פליאה נשגבה בעיני מדוע נסגנו אחר מעל מנהג הקדושים הללו? ומי ימחה בידנו לבנות מערה בבה"ק להכניס שם את המתים ולפקוד עליהם עד ג' ימים כאשר הזהירו חז"ל?

הוא מסיים בהכנעה: "הצעתי את הספיקות אשר נולדו לי בדבר הזה לפני כבוד אדמ"ו נר"ו ובטחתי במדת הענוה שלו שלא אהיה עליו למשא כי ללמוד אני צריך. **הקטן משה מדעסוי**"⁵⁷.

עמדתו זו של רמ"ד גרמה לזעזוע בקרב הרבנים. כעת, הן רבי יעקב עמדין והן רבה של שווערין – רבי מרדכי יפה⁵⁸ ערכו מכתבים אל רמ"ד בהם דחו את ראיותיו, ושאיין לחוש למקרים לא שכיחים.

מכתבו השני של רי"ע לרמ"ד

שוב במהירות הבזק – אחרי יומיים! – השיב לו רי"ע. במכתבו מיום ב' בתמוז פונה רי"ע אליו בתארים מכובדים⁵⁹. הוא הרגיש שטמונה סכנה בגישתו של רמ"ד, ולכן כדי לקדם את פני האסון התיישב רי"ע באמצע הלילה לערוך אליו מכתב ארוך ומנומק היטב, ועריכתו ללא הפסק נמשכה אל אור היום. סגנון המכתב הוא מכובד וידידותי. בארוכה הוא מעלה על נס את מנהגי ישראל, ונוגע בפרט לתפוצתו של מנהג החשת הקבורה: "לזה אני אומר חלילה חולין הוא להרהר אחר מנהג אבותינו הנפוצים בארבע (עם כל חלופי מנהגיהם בדברים שאין בהם קפיידא על כך) בזאת הושוו אשכנזים ספרדים מזרחים ומערבים, לא נודע ולא נשמע בכל העולם במקומות אשר נפוצו שמה אחינו בני ברית שינהגו מנהג אחר עם קבורת מתיהם⁶⁰... ושלא לעבור על דין המפורש במשנה".

⁵⁷ המאסף, תמוז תקמ"ה, עמ' קעג-קעד. גם כאן ישנה הוספה על כך שרמ"ד מעודדו על הדפסת המקראות גדולות שלו, ופרסום דוגמא ממנו: "ימהר את הלומדים לקנותו".

⁵⁸ שווערין היא עיר הבירה של מקלנבורג. יש לציין שרבי מרדכי יפה היה מחותנו של רבי ברוך עוזר ראב"ד אה"ו, מהלוחמים מלחמת ה' נגד הפורצים. ראה: "דוקקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 102.

⁵⁹ "שלום לא"י האלוף הק' התו' המשכיל החכם המחודד". מן הצורך לציין, ששקלא וטריא זו התקיימה כעשר שנים לפני שהופיע הביאור הידוע שלו לראשונה. התוכנית להוצאתו לאור של 'הביאור' נודעה בציבור רק בשנת תקל"ח, כאשר רבי שלמה דובנא פרסם באמסטרדם כמה עמודי דוגמה מ'הביאור' בשם 'עלים לתרופה', אבל דוגמה זו לא עוררה התנגדות רבה [אך כבר אז הוכרו חרם על 'עלים לתרופה' מאת רבי רפאל כהן אב"ד המבורג וחתנו רבי צבי הירש יאנוב אב"ד פיורדא], רק הוצאת 'הביאור' לחמשה חומשי תורה בשנת תקמ"ג, עוררה התנגדות עזה מכמה גדולי ישראל.

⁶⁰ למרות שידוע ומפורסם שרי"ע יצא לבטל כמה וכמה ממנהגי ישראל, וכלשונו 'מנהגים גרועים', אבל כמה תנאים התנה בהשקפתו זו, וכאן אנו רואים שהציב תנאי שמנהג שהתפשט בכל קהילות ישראל, אינו בר-ביטול ויש לחזקו בכל משמר.

במכתבו האחרון לרמ"ד, מיום ט"ו באב, הדגיש רי"ע שבמקרה זה של הלנת המת הוא עומד כחומה בצורה לא לסטות ממנהג ישראל, למרות שידוע לכל "שאינו נושא פנים למנהגים משובשים פרטים שנתחדשו", ומכאן ואילך חסר בדפוס, וחבל על כך, שמן הסתם נמק את הנחת היסוד שלו.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת משפטים תשע"ד

כעת עובר רי"ע למבחן המעשי. לדבריו, בא"י בתקופת חז"ל קברו בתחילה בכוכים משום "שהיה בידיהם קל לעשותו, שהיה להם אחוזת קבר מרווח, ולפי שהיא ארץ הרים וסלעים ומתוקנת ונאה בעד מערות", זאת לעומת אדמת אירופה שיש לה טבע שונה: "ובקושי ימצא להם המקום המוכרח בשפילא ובבקעה". הואיל וכך, הצעתו אינה רלוונטית. בהמשך הוא נוזף בו שלא יטעה לחשוב שכלל ישראל טועה בהנהגתו, שהרי אף אחד מרועי ישראל לא חש לחשש זה: "איך שיהא, ח"ו וחלילה להעלות עפ"ד שום הרהור ספק שיטעו בכך כל בני הגולה מסוף העולם ועד סופו, והנח לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, והובטחו שלא תשכח תורה מפיהם ומפי זרעם לעולם, אף כי דבר מסוים כזה שיש בו משום חשש פקוח נפש לפ"ד מעלתו, הס מלהזכיר שלא שת לדבר זה שום אחד מגדולי הדורות רועי צאן קדשים עד עתה".

רי"ע מוכיח את רמ"ד שאל לו להעלות על הדעת שהגוים הם המה הדואגים לחשש פקו"י, שהרי אין מאוויים אלא שיתדמו ישראל אליהם: הלנת המת אסורה משום 'ובחוקותיהם לא תלכו', שהרי מנהג הגויים להשהות את מתייהם עד שמונה ימים⁶¹. הוא מעלה חשש שאין החוק אלא "כעלילה לנהוג מנהגם", אם כי מעלה היתר במקרה של מוות פתאומי (ראה בסמוך), אבל במת רגיל יש להסתפק במסורת הבדיקה בנשימת החוטם. הוא מדגיש וחוזר ומדגיש שאין להתחשב בנהג הגוים:

נתעורר הענין ע"י האומות ומבקשים עלילה לנהוג מנהגם שנצטוונו להבדל מהם ומחוקותיהם (וביחוד ענין הלו שנמשך ובא להם מנהג אבותיהם בידיהם 'דורשי אל המתים', אף אם אלה היום שכחו הסבה והטעם בהמתנת קבורת מתייהם ושרות הטומאה אצלם בבתייהם מדת ימים שמונה או יותר) לא כאלה חלק יעקב, אנו אין לנו אלא דברי הקדושים האלהים חכמי המשנה ז"ל שהורישונו מסורת התורה למשה מסיני, בה אנו חיים היום בצלה נחיה בגוים ועליה אנו מתים ומוסרים נפשותינו בל נסור ימין ושמאל כמצווה עלינו.

כעת מגיע רי"ע להפריך את שתי ראיותיו של רמ"ד, האחת ממסכת שמחות והשנייה מהמשנה במסכת נדה.

לגבי הראיה ממסכת שמחות לא נכנס רי"ע למשא-ומתן, אלא מראה לו מקום למכתבו הראשון לקהלת שווערין (שלא הגיע אלינו), שם כבר העיר שלכאורה ישנה מכאן ראיה להיתר, ובאגרתו זו הפריך את הראיה. אף שדבריו באותה אגרת נעלמו מאיתנו, דבריו מעשירים באגרתו השנייה לרמ"ד. למרות כל הסתייגותו מהראיה, מסיים רי"ע בהיתר קט לגבי מוות פתאומית:

עכ"פ אינו דבר מוכרח בחיוב החלטי, אלא היכא דאיכא למיחש דנקבר איזה מת בחפזון עיון והשגחה ושהות הראוי, בשעה דחוקא בהחפזם לקבור מחמת סבה מקריית, אבל כשנהגו עמו כשורה במתון ובהשגחה הראויה כמנהג הח"ק בזמנים הללו ושעת שלום, לאפשרי רחוק ולמיעוטא דמיעוטא לגמרי בשום דבר, ובזה מצאנו ידינו ורגלינו

⁶¹ בסוגריים הוא מוסיף שענין זה נמשך עליהם משנים קדמוניות היותם דורשי אל המתים.

צריך תלמוד האם שייך בכגון זה איסור 'ובחוקותיהם', הלא כעין מקרה זה נשאל הריב"ש בכך שנהגו בארצו לצאת לבית הקברות משך כל ימי 'השבעה', ונשאל האם יש בכך איסור משום חוקות הגוים הואיל והישמעאלים מנהגם כן הוא, והשיב להם שלמרות שכן נוהגים הישמעאלים, אינו נקרא חוקות הגוים: "כיון שעושים זה לכבוד המת ואין לבטל מנהגם.. כיוון שהוא לכבוד המת..." (שו"ת ריב"ש, ח"א סי' קנח).

פרשת משפטים תשע"ד

בבית המדרש לפרושים בתלמוד הקדוש לרוב מאוד. עם היותם פורשים מכל ספק המצוי אף לעיתים רחוקות להחמיר בדיני תורה ולאפרושי מאיסורא (וזהו כל תלוות האומות עלינו והבחרים בדרכיהם מבי"ע דניחא להו בהפקרא⁶²) אף כי בדבר חמור כזה, אך בלי ספק יש חילוק בין המצוי קצת לבלתי מצוי כלל רק דרך פלא כי גם הוא לנמנע יחשב, ואין חוששין לו וכמו שהרחבתי הדבור בזה בספר האגרת⁶³.

כעת מגיע רי"ע ליסוד ועיקר בהשקפתו התורנית, והשלכות רבות לה בכמה פולמוסים מאוחרים יותר. כל התחשבות במסקנה מדעית מאיימת על שלמותה של ההלכה: "ומה שכתב מעלתו מהסכמת בעלי הרפואה, חלילה לנו לשום לב אליהם בנוגע לדיני תורה בהחלט, כי אז ח"ו יסודיה ירופפו ועמודיה יתפלצון, ולצורך זה יסדתי חבור הנקרא ספר ואגרת לאמתה של תורה"⁶⁴.

סתירת הראיה ממסכת נדה

כאמור, עיקר ראייתו של רמ"ד היא מתוך הסוגיא של זב וזבה. כאן המקום לבאר את יסוד הסוגיא, ואח"כ הבנת רמ"ד בה ואיך רי"ע העמידו על טעותו. שנינו (מסכת נדה, י, ב): "הזב והזבה והנדה והיולדת והמצורע שמתו, מטמאין במשא עד שימוק הבשר". לפני שנגיע לביאור המשנה, מן הצורך לציין להלכה נוספת בדין טומאת משא. הלכה היא ב'אבן מסמא', היינו אבן גדולה וכבדה כזו שאינה מיטלטלת מחמת כובדה, שהיתה מונחת על גבי כלי טהור ומת רגיל הונח על גבי האבן, שהכלי אינו נטמא ב'משא', משום שהאבן איננה ראויה להיטלטל עם המת.

⁶² למרות שתנועת ההשכלה עדיין לא רקמה עור וגידים, אלא היתה בתקופה של בקיעה הראשוניים בחומת המסורת, אולם רי"ע כבר הכירם היטב. ראה דרוש שלו 'תפלת ישרים', אלטונא, תקל"ה, דף כד ע"ב; הקשורים ליעקב, לייקודת תשס"א, עמ' רטז-ריז.

⁶³ בוויכוחו עם רמ"ד בענין נאמנות לרופאי הזמן [ובפרט היכן שמתנגשת עם חז"ל] מזכיר רי"ע את חיבורו 'אגרת בקורת'. חיבור זה טעון ביותר. ואקדים לכך מבוא קצר להבנת הענין.

תקופת רי"ע עמדה בסימן אחת המהפכות הגדולות בשדה הרפואה כתוצאה מהמפכה המדעית שהתחוללה באירופה בראשית העת החדשה. תגובת רי"ע - שהיה פתוח למדעים ורפואה [בידיעתו הרבה ושאיפתו להבנת חידושי הרפואה המתקדמת, האריך הרב י.י. שכטר [לעיל הע' 28], בעמ' 683-696] - חילקה והפרידה בין הרפואה ה'אלכימאית' שהיא לדבריו, ישנה ומסורתית, שהיא נאמנה ומקובלת, ולדעתו אינה סותרת עם חז"ל, אלא אדרבה, מקורה בדברי חז"ל, ושתייהן תואמות. ולעומת זאת, המדע החדשה, האמפירי והחומרי ["מטריאליסטי"] אינו תואם עם חז"ל, לא בתכניו ולא בהנחותיו המקדימות, התיאורטיות, ולכן אין לנו לסמוך עליו.

ספר 'אגרת בקורת' נערך בעקבות שאלה רפואית שהתעוררה באה"ו בשנת תצ"ו (1736) כאשר אחד מחברי הקהילה חלה בביצתו הימנית והרופאים הציעו לנתחו ולהסירה. היו מחכמי המדינה שהתירו לאיש להמשיך ולדור עם אשתו אחרי הניתוח, ולא החשיבוהו כפצוע דכא, והיו מן החכמים שאף רמזו שניתן להתיר ניתוח שכזה לכתחילה, ובספרו זה מנסה רי"ע להוכיח שטעו בכך, ועיקר טיעונו נודעים הם בתחום צירוף השיטות המסויים בהלכה שעליו מתבסס ההיתר, והן אודות מעמדה העקרוני, ההלכתי של הרפואה החדשה, שלמעשה יש לפקפק באמינותה ובשיקולי אבחונה. מהלך זה אצל רי"ע לא חד פעמי, ומתח מתמשך בנושא היחס בין הרפואה החדשה, הנחותיה ומסקנותיה, לבין ספרות ההלכה ושיטת פסיקת ההלכה, לווה אותו לאורך כל חייו גם קודם לשנותיו האחרונות, עת נזקק להציג את עמדתו העקבית הזו בתוך הפולמוס החדש שהתעורר בנושא הלנת המת.

אני מודה מקרב לב לידידי הרב ד"ר מעוז כהנא שפקח את עיני האפרוחיות בסוגיא זו, והראה לי את מאמרו 'המהפכה המדעית וקידוד מקורות הידע: רפואה, הלכה ואלכימיה, המבורג 1736', ההולך ומתפרסם בקובץ 'תרביץ' (הכנה לדפוס), מאמר זה מקיף ויסודי בצורה פלאית בחקר וניתוח 'אגרת בקורת'.

⁶⁴ כוונתו לספרו 'אגרת בקורת'.

כעת נגיע לביאור המשנה. שואלת הגמרא שלכאורה לא מובן מה באה המשנה ללמדנו, אחרי ש"כלי" מת מטמא במשא. ועוד, הרי משעה שמת הזב פקעה טומאת הזיבה ונעשה דינו ככל מת אחר. על כך עונה רב שמשנתנו מתייחסת למקרה מיוחד, שרק בזב וזבה וכו' מטמאין על גבי אבן מסמא גם לאחר מותם, עד שגופתם תירקב, והטעם: "שמא יתעלפה" ויחשבו הרואים בטעות שהוא מת ויבואו לטהר מעתה כלים הנמצאים מתחתיו. מתוך כך הבין רמ"ד שרק משנמק הבשר הוא בוודאי מת, ולכן יש להקיש מכאן שישנו חשש לכל מת שמא התעלף, ולכן העלה רמ"ד סברא שיש לשהות שלושה ימים, שאז מתחיל הבשר להתעפש.

כאן מעמידו רי"ע על טעותו. ביאור הסוגיא הוא אחר: לא חשש שמא הזב עודנו בחיים, אלא גזירה זו היא על מת ודאי, ובכל זאת הם מטמאים באבן מסמא גם לאחר מיתה וודאית, אולם חכמים חששו שעלול אדם לראות זב שהתעלף, לחשוב שהוא מת, ומעתה יקל ויטהר חפצים הנמצאים תחת ל'אבן מסמא' שמתחתיו. וכדי למנוע טעות זו גזרו שזב ימשיך לטמא גם לאחר מותו. אבל אין כאן שום חשש של טעות בהבחנת המיתה של הזב הנוכחי. רי"ע מוסיף נקודה חשובה נוספת לחששם זה: לכאורה קשה מדוע החמירו רק לגבי הטומאה ולא אסרו לקבור כל מת לפני שימוק בשרו מחמת אותו חשש שמא הוא עדיין חי – וכהבנתו של רמ"ד. על כך מוסיף רי"ע ברוב דקדוקו שרק מחומר דין טהרה גזרו. ואלו דבריו:

ומה שחשב מעלתו שעלה בידו סמך וראיה לדברי בני אדם אשר חכמת מה להם⁶⁵, ממשנה פ"י דנדה שא"א לעמוד על הברור בין מיתה לעילוף עד שימוק הבשר, לא דק מעלתו בפשט הגמרא שם בגזרה דשמא יתעלף, קסבר חששא זו דעילוף קאי על הזב המת דחיישין דשמא לא מית ליה ולא נפק מידי ספק חי עד שימוק הבשר, ולא היא, לא כן בני, אלא הכא פירושא דחיישי רבנן שמא יתעלף הזב החי הבריא ופן נחשבהו מת בפתע פתאום בעודנו חי (עילוף מילתא דשכיחא גם בבריאיים בפרטות העלולים מזיבה⁶⁶) ונלך ונעשה טהרות ע"ג מסמא שלו, והוא חי ומטמא ע"ג אבן מסמא, ויש בזה מכשול עון תורה, לפיכך גזרו מחמתו גם על הזב המת המוחלט וודאים שיטמא מכל מקום גם הוא עד שימוק הבשר אע"פ המת הגמור ודאי אין בו עוד טומאת אבן מסמא עשו זאת לגדר ולסייג כדי להרחיקו מן העברה⁶⁷, ביחוד בטהרות עשו מעלה והרחקה יתירה כמ"ש ביומא שקשה להם טומאת קדשים יותר משפיכות דמים דוק⁶⁸ בפירוש רש"י בגמ' נדה, ותבין שכך הוא. גם מוכרח בלי

⁶⁵ חוזר על השקפתו נגד הרפואה המודרנית היכא שמתנגשת עם המסורת.

⁶⁶ רי"ע בעצמו סבל רבות מכך. ובמקום אחד הוא מתבטא שבעקבות מחלה נוראה זו "וכמה פעמים היה כפסע ביני ובין המות", מגלת ספר, פרק כ. ובפרק כא מתאר רי"ע, שבאחת מהריונה של אשתו הרבנית, החלה "שטף-דם": "כנחל שוטף, כמעט שפרחה נשמתה בעלוף, בסיבת רוב יציאת הדם, וכבר היתה לאחר ייאוש, עם כל זה הציל אותה הי תברך ממות", מגלת ספר, עמ' קמב.

⁶⁷ ביאור זה בגמרא הורחב בתשובות הנוב"י והחת"ס ועוד עת דיונים בהפרכת ראיית רמ"ד, ויתבארו אי"ה במקומם.

⁶⁸ כוונתו למסופר בברייתא מסכת יומא (כג, א) על שני כהנים שרצו על הכבש לזכות בעבודת תרומת הדשן, ואחד עקף את חבירו, נטל השני סכין ותקע לראשון בלבו. בא אבי הנרצח וראו שהוא עדין מפרפר והכריז מהרו ותוציאו את הסכין מגופו לפני שימות ותיטמא. ממשיכה הברייתא שמדברי האב יש לנו ללמוד "שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים". עם ברייתא זו רוצה רי"ע להביא ראיה לא כרמ"ד שרצה להחמיר בשפ"ד קל-וחומר מטהרות. אם כי ביאור הברייתא הוא: לא שההלכה הגדירה שטומאת קדשים יותר חמור משפיכת-דמים, אלא כך היה בעיניהם! וראה תוספות לפסחים דף פה ע"א; שו"ת דברי מלכיאל, ח"ב סי' מו ס"ק כג; בית האוצר כלל קלו דף קב טו"ד וציונים רבים

פרשת משפטים תשע"ד

ספק שהרי אמרו בספרי⁶⁹ (ומובא בסי' הר"מ⁷⁰) שדבר טומאה זו של זב מת מד"ס היא (וא"כ אין שורפין עליה תוי"ק⁷¹) ואם היה מחשש עילוף גם במת גמור (כהבנת מעלתו) אז לא היתה טומאתו מגזרא ד"ס בלבד אלא משום ספק אסור של תורה שאסור הוא מן התורה לפ"ד רבים וגדולים (עיין קוי"נ סל"ג⁷²) פן יפגע בעצמו של איסור וכה"ג פשיטא דשורפין עליו תוי"ק. ועוד תדע שכך הוא פירוש גזרא זו, שאם כדברך שחשו בכל מת שמא אינו מת אלא נתעלף א"כ הוספת קמח הוסף מים, ותאמר שכל מת (שאינו זב) לא נחוש לטומאת טהרות וקדשים במגעו ומשאו (ואף כי כבר הובל לקבר) לדונם כודאי לשום דבר לעבור בלאו וכתר ולהתחייב קרבן השוגג עד שימוק הבשר, ולא שמענו עד כה ולא אשתמיט תלמודא מלאשמועינן כי הא בשום דוכתא הא ודאי לאו מלתא, אין אלא דברי הבאי⁷³.

מכאן הוא ממשיך בבירור פשט המשנה בפ"י של נדה, כדי להפריך מהלכו של רמ"ד. בסיום הביאור הוא מעתיק קטע מתוך מכתבו של רמ"ד: "ואם הדבר בספק עד ג"י וודאי אין בו משום הלנת המת כמ"ש להלין כדי להביא לו ארון וכו' וכש"כ במקום הצלת נפשות". על משפט זה מתרעם רי"ע ומוכיחו:

השמר אל תפן אל און, מי יחשוב לומר כן, לא אחשוד מעלתו שכוונתו לעקור דין המשנה כל עיקר, שהיא אומרת כל המלין מצו עובר חוץ וכו', ולפי דבריו יולד הנמשך בהכרח שכל המלין אינו עובר, ואדרבה יחויב ההפך שגם חובה הוא להלין המת תמיד כמה לינות ג"י לפחות א"כ מה שיירת לדין המשנה שאין לו ציור כלל לפי הנחתך, חלילה לך אהוי כבני, בלי ספק שגיאה יצאה מת"י בלי עיון ובחינה, אך שמע בני מוסר אב, ואל תט מאמרי פי ואל תפנה אל דברי רופאי אליל... הם אמרו שאין בודקין אלא עד חוטמו... הא למדת שאין ממש בדברי רופא משולל מתורה, ואל ירד בני עמו, לשון חכמים הנאמנים עלינו מרפא לעצם אדם הישראלי הנאמן לאלהיו. המאמין לא יחוש לספקות הנולדות מבעלי אומדניות והשערות בלתי נאמנות גם הנסיונות מצטרפות להשגחה פרטית בכלל צדדי מקריהם בכמה בחינות שונות, שמענה ואתה דע לך, אוהב נפשך דברי דובר שלום לזרע האמת יעקב ישראל מכונה יעבץ כותב בלילה וחותרם ביום שלא להחמיץ המצוה⁷⁴.

מכתבו של רבי מרדכי יפה אב"ד שוועהרין לרמ"ד

ביום י"ד באב ערך המו"ץ רבי מרדכי יפה מכתב ארוך ומנומק המנוסח באופן מכובד ומעריך ביותר אל

בכלי גולה (גובל) ברכות, עמ' קפא. עוד אפשר לומר שמשום חומרה דמקדש החמירו, שהיה חרד שלא יטימא הסכים מפני שהיתה כלי-שרת [ויש להעיר ממסכת סנהדרין (פ"ט מו) שכהן ששימש בטומאה מותר לחבריו להרגו!].

⁶⁹ פרשת נשא, פסקא א: חמור הזה שהוא מטמא תחת אבן.

⁷⁰ הלכות ביאת מקדש, פ"ג ה"ג; כמקור לדבריו ציין הכ"מ לדברי הספרי.

⁷¹ = תרומה וקדשים.

⁷² אינני מצליח לפענחו.

⁷³ כוונתו ללשון רש"י בד"ה גזרה שמא יתעלפה: ודומה למת, ואי אמרת זב מת לא מטמא, בזב חי אתי נמי לטהורי כי האי.

⁷⁴ המאסף, אלול תקמ"ה, עמ' קעח-קפב.

פרשת משפטים תשע"ד

רמ"ד. לאחר דברי נימוסים וגינונים הוא מבאר בארוכה את סוגיית חיישין למיעוטא ובפרט בהלכות שמחות, כדי לסתור את ראיותיו.

ב"ה שווערין יום ד' י"ד תמוז תקל"ב

למרב המשרה ולשלומו אין קץ, יקר הוא מפניים וחרוץ, שפתותיו נוטפות מור, טעמו לא נמר, רב מקבציאל לב ארי' וקול שחל יודע ממטה וממעל, כל רז ממנו לא נעל, הוקם על. ה"ה כבוד רב ידידי וחביבי האלוף התורני הרבני המופלא חריף ומהיר ובפי כל מפואר ח"ו וי"א כש"ת כמוהר"ר משה נר"ו כספיר המזהיר.

אחרי דברי שבח ונימוס הוא מתחיל בעניין:

דברי שפתים אשק ולעפר רגלו אתאבק, לדבריו יסתור דברי הרמב"ם בה' שמחות גבי אין מעמצין אלא ישהה מעט שמא יתעלף, ש"מ בשהייה מועטת אזיל החשש עילוף, ולדברו צריך זמן מרובה כנ"ל אלא וודאי דברי הגמרא שם כפשוטו וכפרושן פרש"י ורמב"ם ורע"ב יע"ש. וקאי שמא יתעלפו אזב חי, וכן מבואר 'הואיל ודומה למת אתי לטהורי' כי האי דכח המדמה מהמון העם דלא ידעו לכך מת טהור, הואיל ופטור מן המצוה יטהרו נמי בעילוף דשוחה הוא להם למת ממש וביאר הרע"ב יותר יע"ש עליו. אך לקושייתו ל"ל חששו אפילו למיעוט כיון דאנן פסקינן בגמ' ובפסקים דלא אזלינן בתר רוב בפקוח נפש היכא דיתחזק ישראל כמבואר, לזה י"ל לפענ"ד שעכ"פ מעשה דשמחות הוא מיעוטא דלא שכיח ולא עדיף חשש זה מחשש גבי רוצח דלמא במקום סיף נקב הוי, ואע"ג דכתיב 'ושפטו' מ"מ לא חיישין לזה אפילו לר"מ דחייש למיעוטא כמבואר בחולין ובמכות... ומכ"ש לדין דלא חיישין למיעוט דמיעוט דלא שכיח, בוודאי משום זה לעקור דבר תורה דלא ילין.

וגדולה מזה ראה עצומה דלא חששו לזה ראשונים, דאיתא ביומא הובא בא"ח: עד היכן הוא בודק עד חוטמו... לכאורה לדבריו [של רמ"ד] כיון דיש חשש אפילו מראשו ועד רגליו אין בו רוח חיים, יש לספק דלמא חי ונתעלף, היה לנו לפקח כמו בקבוע דלעיל מנ"י. אלא וודאי דלא עלה ללבם חשש זה, ומה לנו להצטדק יותר מהם. הלא המה ראו המעשה היה להם לאתמוה ולחדש ההלכה, והדרין לכללה מנהג כזה תורה היא לקיים הלכה וסתימת הפוסקים מסתעי. והנח להם אם אינם נביאים בני נביאים, ואצ"ל לפנים באם יכולים להצי בכל אשר להם כמבואר ביו"ד סי' קנז, שמוטל עליהם ואפשר הוי להעביר על ד"י [=דת יהודית] ומחויבים להכניס בסכנה כיון דאין לך פרהסיא גול מזה, והחותם תורה בלימודו כורת בריתו לראשונים ואחרונים יקיים הבטחתו וחכיתו לו לבל יסתיר פניו ולא ירעו ולא ישחיתו בגבולינו, יכירו וידעו כל יושבי תבל ולכוד שמך יקר יתנו במהרה.

כ"ד המוסיף אמיץ וכוח לקשור בעבות אהבת נעוריו ומבקש לנושא פשע אם עצמו ובפקודתו שמרה רוחי, דורש טוב ודובר שלום לו ולזרעו

הק' מרדכי בכהר"ר אליעזר יפה ז"ל מברלין לע"ע מ"ץ בק"ק הנ"ל.

פרשת משפטים תשע"ד

אחרי חתימת המכתב, נזכר רבי מרדכי בראייה נוספת שלא מדובר בחשש על המת שמא התעלף, שהרי אם כך, היה לחכמים ליתן שיעור מספר של ימים, ולא 'עד שימוקי שלפעמים העיכול לוקח זמן רב'⁷⁵.

מכתבו השלישי של רי"ע לרמ"ד

רמ"ד לא נח ושוב העלה במכתבו הבא לרי"ע את הרעיון שהציע לקהילה: לבנות 'מערה' בבית הקברות שם יטמינו את הגופות עד נמיקת בשר, ותמה על מה כל החרדה. אולם המכתב לא פורסם ואבד זכרו. מכותלי תגובת רי"ע ניכר שבמכתבו זה העלה רמ"ד דברי חוצפה ועזות נגד "רבו", כאילו כל מטרתו היא לנגח אותו. וכאן משלם לו רי"ע באיגרת מוסר: הוא מאריך להוכיחו שעד עתה הבלוג ולא הקניטו למרות עקשנותו הרבה, ומרוב אהבתו אליו שמר על איפוקו "שלא לפגוע בך מדת הדין", לכן הוא מופתע שהינו עדיין מתעקש נגדו.

למעשה, גם להצעה זו התנגד רי"ע אולם חזר בו מעט מעמדו. את מכתבו מיום ט"ו באב פותח רי"ע בשבחים לרמ"ד ומשבחו בכך שעמד בגאון על שמירת הדת. אין הוא אוסר לקבור בכוכים, אלא כל רצונו להוציא "רושם משובש" שנחקק בדעתו של רמ"ד "שצריך דווקא לקבור בכוכין". כן הוא מעמידו בטעותו, בכך שהוא חושב שהמנהג בתקופת חז"ל שהגופות היו מגולות בשכבם בתוך הכוכים: "טעות הוא בידך... היו טומנים אותו בעפר וסותמים הכוכין באבנים..."

ב"ה ביי"ט גדול לישראל בזמן שבהמ"ק כן יהא ב"ב

שלום לא"נ האלוף הק' התו' המשכיל החכם המיוחד כ"ה משה יצ"ו

מגלה עפה נאה ויפה עפה אשר לעת ערב תעופה, כבוקר תהיה אורו עיני בידעי שחזר לבריאותו ת"ל, בריך רחמנא דיהבך לן הגדלת השמחה כי ראיתי בכחך אז כחך עתה לישא ולתן במלחמתה של תורה, ועם שראיתך מתאמץ להעמיד דבריך בחזקת היד, ונתפעלת קצת מדברי אגרת הקודמת, מחמת שלא הכחדתי האמת תחת לשוני (כמדומה באת לכלל כעס וטעות עד גדר שנראה לי כמטיל קוצים בעיני, ושדי תכלא בכלא, שכתבתי לטובתו ולהצילו מדבת עם) דכך מדתי לא אשא פנים בתורה אפילו לגדולים קדמונים שאני ננס בערכם, עאכו"כ לבחורים וטובים חשובים אצלי כבנים ומחשיבים א"ע לתלמידי, שלא אעלים מהם דבר כאשר עם לבבי ללמדם ולהעמידם על דרך האמת והישר בלי חנופה, ולא ידעתי מה זה ועל מה זה חרה לך והשמעתי חדשות שדברתי עמך קשות (דברים קשים

⁷⁵ המאסף, שם, עמ' קפב-קפד. לגבי הייחס של ר' מרדכי יפה לדוכס, מסופר ב'המאסף' לחודש אייר תקמ"ה (עמ' קכב) שבאמצע חודש אייר, בעקבות מיתת הדוכס, התפללו יהודי שווערין התפללו תפלת 'אל מלא רחמים' עבורו, ואחרי זה הכריזו 'הנותן תשועה למלכים' עבור יורשו [יורשו היה בן אחיו: Frederick Francis I]. וממשיך בתיאור: "קודם התפלה דרש האב"ד רב מוהר"ר מרדכי יפה דרוש נעים, להזכיר את צדקת הדוכס ע"ה ואת אשר עשה טוב עמנו, עד כי הורידו כולם כנחל דמעה. אחרי כן פתח הרב את פיהו בדברי תחנומים, ויעורר לב השומעים לתת תודה לה' על הרעה כעל הטובה וכי נפלאים מעשיו, ויברך את הדוכס החדש ויאמץ לבב העם לאהבו ולשמור חוקיו כל הימים ולהתפלל בעדו לה' לשמרהו ולנצרהו ולפרוס שוכת שלומו עליו ועל ביתו ועל עמו".

נותר לפליטה פנקס הזכויות שהעניק הקיסר פרידריך פרנץ עבור הקהלה בשווערין עת שעלה לכס השלטון בשנת תקע"ג, רשימה ארוכה של זכויות ותקנות, החל במוסדות הקהלה הרבנות, גיטין וקדושין, וכלה בענייני מסים ורכישת שטחים, ואין אפילו רמז לחוק הלנת המת. הפנקס פורסם אצל דונט [לעיל הע' 11], עמ' 167-174.

פרשת משפטים תשע"ד

כגידים). מה עשיתי לך ומה הלאיתך ענה בי, הלא כל דברי בלשון רכה נאמרו, והפכתי בזכותך לסבב נוסח אגרתך הראשונה שלא במתכוין דברת כאלה [כאן מזכיר שהפך בזכותו שמא סיבת הטעות בעקבות מהירות כתיבת איגרתו] חשבתי שתודה על האמת כמו שהיית רגיל לחבב דברי, לפי שידעת בבירור שאין עסקי בדברים מרבים הבל וחלומות, כהנחתך והצעתך גם עתה בראשית מגלתך הלוז. והן נודע לך שכל מגמתי אינה אלא דרישת האמת בכל לבבי ובכל נפשי האהובה אצלי מעודי מכל הון יקר וסגולת מלכים, כאשר מעשי מוכיחים בכל חברי השונים בין תלמודיים בין זולתם, מרכז האמת שמת לי למטרה, שקר שנאתי עד מות, ועם זה חלילה לעשות בנפשי שקר להתפאר שלא יוכל אדם למצוא אחרי מאומה שגיאיה או העלמה, חס לי להונות עצמי, הטוב אני מכל גדולי ישראל אשר מעולם אנשי שם כמעט אין אחד מהם נמלט משגיאות השכל הרץ במהירות ומהעלמת הכח הזכרוני הישן על משמרו, כאשר אנו רואים ומוצאים בחיבוריהם תדיר, נחנו מה אנו ומה חיינו, לכן חיי להתגדר בכך אף אם לא נשאתי פני שרים הראשונים מחברים קדמונים, אל אדם לא אכנה, ולא אתנשא אף על תלמידים, איני חושב עצמי רב לזרוק בהם מרה... ומאחר שהרגשתי באגרת הזאת השנית שקשה בעיניך לכוף ראשך להודות על האמת, היה מהראוי שלא לטרוח עמך עוד בזה, כי כל דברי טובים ונכוחים וישרים למוצאי דעת דרושים בהם, וכמדומני בך מעט מדרך לומדי הזמן (אשר בחלה נפשך בהם לפי"ד⁷⁶) העוסקים בפלפול של הבל, ואת כל הישרה יעקשו כדי לנצח בכת, מה שגעלה נפשי⁷⁷, כי למעיין דברי באגרת הראשונה, להשיב אחרו דברי אגרתך הלוז וכבר נשמרתי מכל התואנות שאתה מבקש עליה, היא תשיב אמריה, והם יענו בך כי בעלילה באת אלי הפעם, הכי אמרתי אסור לקבור בכוכין גם עתה, חדל לך בני לשגות מאמרי דעתי, כי רק להוציאך מטעות ולמחות רושם משובש שנחקק בדעתך שצריך דוקא לקבור בכוכין ושהקוברים בחפירות ע"כ יצטרכו לעקור דין המשנה לגמרי, להלין המת איזה ימים בודאי, זהו העולה ממיצוי דבריך בהכרת, ע"ז עניתי מילין של עלה כזאת ע"ד אדם מעולם, וכתבתי לך בכבוד שלא אחשוד אותך בכך מזיד חלילה, ועד"ז לא היה ראוי לדבר רכות, אף אם שגגה היא (ששגגת תלמיד עולה זדון). רק אהבתך קלקלה את השורה שלא לפגוע בך מה"ד⁷⁸ (כמ"ש על המראה הגדולה⁷⁹) כי מי לא יתמה יעמוד משתומם על כי גבה לבך

⁷⁶ באגרתו לרי"ע מתשרי שנת תק"ל (צוין לעיל הע' 31) בביאור דברי רי"ע ב'לחם שמים', מגנה מנלדסון את שיטת הפלפול.

⁷⁷ בביאורו למשנה המונה מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, וביניהם 'פלפול תלמידים' מגנה רי"ע את דרך הפלפול, לדעתו המשנה אינה מכוונת למנות את הפלפול בדרכים החיוביות, אלא להפך, עקב הפלפול של התלמידים "שאינם שלמים בחכמה עדיין", יבוא רבם לעמוד על הפירוש האמיתי, כי על ידי השגיאה של הפלפול מתבררת האמת, עץ אבות, פרק ו.

⁷⁸ כאן לא ברור האם מתכוון שהקהילה תתנקם בו, או שמא הפגין כלפיו חמלה, שלא יפגע במדת הדין. וראה במגלת ספר (פרק ח) שסיפר על כמה מהניצים נגדו שנכוו מנחלתו; אולם בסוף המכתב מפורש כדרך הראשונה: "רק להרבות שלומך שלא יפגעו בך מרי נפש בשומעם שאתה פונה להבלי בני נכר...".

⁷⁹ כוונתו למסופר בב"ק דף פא ע"ב: רבי ורביחייא הוו שקלי ואזלי באורחא, אסתלקו לצידי הדרכים; הוה קא מפסיע ואזיל ר' יהודה בן קנוסא קמייהו, א"ל רבי לרבי חייא: מי הוא זה שמראה גדולה בפנינו? א"ל ר' חייא: שמא ר' יהודה בן קנוסא תלמידי הוא, וכל מעשיו לשם שמים. כי מטו לגביה, חייא, א"ל: אי לאו יהודה בן קנוסא את, גזרתינהו לשקך

פרשת משפטים תשע"ד

להשמיע לאזני דברים כאלה, לחדש דבר מעתה, להכריח כל ישראל הנפוצים בארבע, לעשות כוכין אשר לא ידעו ולא ראו ולא שערם אבותינו הגולים בארץ לא להם זה אלפי שנה, גם אינם לפי טבע ארצות לה רק בא"י לבדה נהגו כזאת לפי שהיא ארץ הרים וסלעים ולא תמצא להם הארץ בחפירה בעומק הקרקע, וכמ"ש אצל הכוכין הכל לפי הסלע⁸⁰, או היעלה בדעתך שלא קברו בא"י אלא בכוכין לא בענין אחר אף במישור ובבקעה, לא כן, הלא בכ"מ שנו כוכין וקברות (שהם בחפירה עמוקה). גם נזכר במ"ש שהיו קוברין במהמורות, אף ר"צ צוה לקברו תחלה בבקעה כדי שיתעכל הבשר מהר, ומה החלום הזה אשר חלמת מן הכוכין שבשבילם חרדת כל החרדה להפוך קערת כסף האמת הפך ומחה על פיה, כסברו היית שבהן דווקא יכולין לפקוד המתים מש"כ בקברות, לא כן בני, כי זכרון אחד עולה לשניהם, תדע שהרי גם הטור הביאה בס' שצד אף שהיה מוחזק בידו המנהג שנתפשט בכל הגולה שבטלו הכוכין, וטעות הוא בידך לחשוב שבכוכין היה המת גלוי לעין לפקדו ולממש בו כחי, אין זה אף לדר"ך לא נתנו עפר מ"מ היו טומנין אותו בעפר וסותמין הכוכין באבנים, ותו הא הרמב"ם נפק לאפך שכתב בפירוש (ה'י אבל פ"ד) בענין קבורת הכוכין שחוזרין ומשליכין עפר חפירת הכוכין והאבנים על המת, הרי שאין בין קבורת כוכין לקבורת חפירה כלום בעין הלו (לא הוצרכו לכוכין אלא מפני ההכרח שלא מצאו ארץ ישרה). מ"מ דבר הפקידה אחת היא לשתיהן לכוכין ולקברות.

לקראת סיום מכתבו זה, האחרון בהתכתבות שביניהם, מעמיד רי"ע בפני רמ"ד תמרור אזהרה. עליך לדעת, כמי שצועד בשתדלנות הציבור על קו התפר שבין השכלה לבין יהדות, כי יש המטילים ספק בכשרותך ובמידת נאמנותך לתורה. רי"ע מרגיש מתוך ההתכתבות עמו שהם מדברים בשתי שפות שונות, הוא בדרך התורני המסורתית, ואילו רמ"ד מחדיר "הגיון" לדרך הלימוד, ועל כן הפעם מסיים את מכתבו בלשון חריפה, שאל לו לשנות מנהגי ישראל, והיהדות אינה רואה בעין יפה את מעשה ההשכלה שלו: "ושבלא"ה רבו המתלוננים על מעלתו שמגדל כלב)", והוא מפציר שלא יתרופף חבל האהבה ביניהם, וכל מטרת תוכחתו היא כדי

להרבות שלומך שלא יפגעו בך מרי נפש בשמעם שאתה פונה להבלי בני נכר וחושב לשנות מנהג ישראל הגוי הקדוש כולו שא"א שיטעו בו ולא ישגיחו על זה כל החכמים דעדיפי מנביאים⁸¹ (ולא נעלם ממנו שאינו נושא פנים למנהגים משובשים פרטים שנתחדשו.

[כאן חסרות כמה שורות]

ונתחדש עתה המלאכה מחמת הבלי הגוים ונסיונות חדשים של רופאים שידוע לנו מה כחם יפה ועד היכן מגיע בדיני תורתנו⁸², הלא הכל מבואר בהרחבה אצלנו בספר הבקורת. ובאמת אהוי הרבה יגיעות בני יגעת, וכנראה עסקת בו ימים רבים למען דברך, אך כל יגיעך בזה לריק, ודי בזו לאוזן שומעת תטיב דעת בינה שמעה זאת ותחשבה לטובה ותדע

בגיזרא דפרזלא" (הערת הרב אלימלך צוויבל), וגם כאן מבצבץ ועולה הערכתו כלפי רמ"ד.

⁸⁰ בבא בתרא, פ"ו מ"ח.

⁸¹ בבא בתרא, דף יב ע"א.

⁸² מדגיש שוב את השקפתו שלמרות שהוא מקבל את חידושי הרפואה, אבל לא במקום שהוא מתנגד להנחות יסוד בחז"ל.

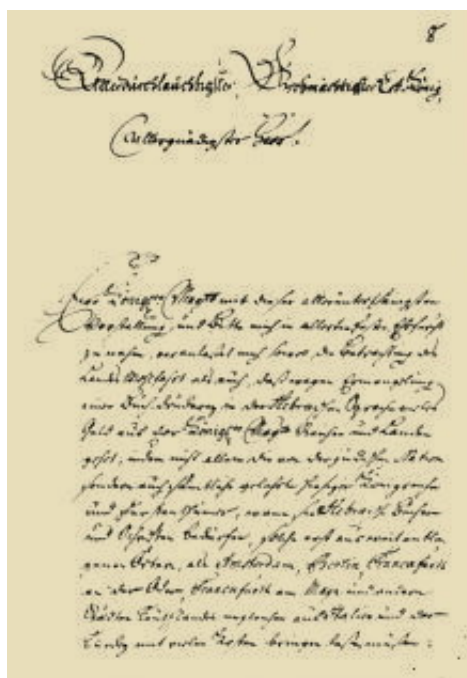
פרשת משפטים תשע"ד

להיכן היא מגעת, קנצי למילין לא אוסיף עוד בענין הלז לעקור ולטעת

הדש"ת הטרוד **יעקב ישראל מכונה יעבץ**, לא אחר להשיב מפני הכבוד אפי' רגע אחד.⁸³

התכתבות ערה זו התפרסמה רק בירחון 'המאסף', ביטאונם של משכילי ברלין וקניגסברג,⁸⁴ לאחר שהעורך פנה אל רמ"ד לקבל את החומר השמור אצלו.⁸⁵

בברכת שבת שלום, יחיאל גולדהבר

מכתבו של יעקב עמדין למלך דנמרק, אוגוסט 1743
במהלך הפולמוס עם ריא נאלץ ריע לעזוב את אלטונא לאמסטרדם,
ורק לאחר ששיגר מכתב-בקשה אל המלך פרידריך החמישי, התערב המלך וחזר לעירו.

⁸³ המאסף, אלול תקמ"ה, עמ' קפד-קפז. כאמור, כל ההתכתבות העשירה הזו התפרסמה ב'המאסף' של המשכילים, שקיבלו העתק המכתבים מאת מנדלסון. אין לתמוה למה רי"ע אינו מזכיר בכתביו הרבים מאבק זה שהרי מדובר בשנותיו האחרונות, והספר האחרון שהדפיס היה שאילת יעבץ ח"ב שהדפיס בשנת תק"ל, שנתיים לפני הפולמוס [הספר האחרון שהדפיס הוא 'דברי שלום' אבל הוא העתק פס"ד הנוגע וויכוח פנימי בין קהילות אה"ו].

לדעתי, מתוך ההתכתבות ביניהם אין מקום לנקוט עמדה עצמאית כאילו מנדלסון סבר שיש מקום להקל לכתחילה. אלא הוא סבר שאין מקום להתנגד ולהיאבק נגד החוק החדש. הוא עצמו נקבר למחרת יום מיתתו, ולא השתהו יומיים.

⁸⁴ העורכים הראשונים היו הרשעים איצק אייכל, מענדל ברעסלויא שמעון וזנוויל פרידלנדר, אלו שקפצו לאמבטיה ורתחת, והרימו על נס את מלחמתם נגד ראשי מנהיגי ישראל, רח"ל.

⁸⁵ בהמאסף לחודש כסלו תקמ"ה פנה העורך במכתב ארוך אל "חכמי ישראל וראשיהם היושבים להורות את עדת ה' הדרך אשר ילכו בה, ה"ה הרבנים המפורסמים האורים הגדולים...", היות ומנהג ישראל בקבורה חפוזה שם את ישראל ללעג, כי לפעמים נמצא מתעלף וטרם מת. לאחר מו"מ תורני הוא שם עצמו כאסקופא תחת רגלי הרבנים שיתנו את דעתם בנידון. בחוברת הנלווה – ניסן תקמ"ה – מובאת כל ההתכתבות והרקע שלה. העורך מתחיל (עמ' קנב) בכך שקיבל מכתב מרופא יהודי שזה לו ארבעים שנה מרפא את יהודי הקהילה, ולמרות כל זאת לבו נוקפו על מהירות הקבורה, וסיפר על כמה מקרים מבהילים. בדף הבא הוא שמח להודיע לקוראים שקיבל צרור אגרות שבאו אליו מידי רמ"ד. בעמ' קנח מועתק מכתבו של רמ"ד לדוכס.